

beat, et inter supplicia inferorum, quæ pro meritis expavesco, defensionem exhibeat, sanctificando me gratia hujus opusculi, dignumque efficiendo quod sordidus sordidavi. Et, si fortassis error contrarius fidei in qualibet parte libelli emerit, Dominus, ve-

A stro interventu, mihi parcat, vos quæso, quibus innocentia cordis mei non latet. Præsertim cum non nesciam prudentes plerumque incurrere sermonis lapsus, ubi animus non gerit errandi affectum.

Explicit Deo favore Liber apologeticus pro gestis sanctorum Eulogii peccatoris *.

* Ita fuit in exemplari. MORAL.

AMBROSII MORALIS SCHOLIA

AD OMNIA SANCTI EULOGII OPERA.

I

IN MEMORIALE SANCTORUM.

IN PRÆFATIONEM.

(1) *Ego quidem.* Instituti sui reddit rationem : et gustum (quantum credi potest) futuri operis in ipso vestibulo præbiturus, Isaac martyris vitam et interitum memorat.

(2) *Ascysteriis.* Græcum verbum, unde hoc nomen derivatur, mentem in rerum divinarum contemplatione exercere significat. Inde ascysteria monasteria dicuntur. Usus est eo vocabulo imperator Justinianus in L. *Omnia 55, c. de episc. et cler.* Iterum etiam id ipsum D. Eulogius (*Epist. ad Wiliesind. episcop. Pampilon.*) usurpat; et D. Basilius, D. Gregorius Nazianzenus eo frequenter utuntur.

(3) *Qui prior.* Præcesserunt haud dubie multis annis Adulphus et Joannes, ut lib. II, a cap. 8, apparebit. Sed enim de his tantum nunc loquitur, qui per tres hos aut quatuor annos martyrio coronati sunt. Et, quamvis nunc etiam Perfectus presbyter præcessisset, ipse tamen Eulogius paulo post rationem est redditurus, cur ipso priorem Isaac referat.

(4) *E Tabanensi cænobio.* Monasterii hujus crebra mentio deinceps occurrit. Eo autem potissimum sese receperat sanctus Isaac, quia patruelem Hieremiam, mox martyrem, inibi habebat, qui cum uxore Elisabeth monasterium ipsum construxerat : in quo ipse etiam monachus factus, ut suo loco apparebit, debebat.

(5) *Ephesus ille.* Viginti septem annorum fuisse in Usuardi martyrologio memoratur. Eulogius in II lib. hoc ipsum ejus martyrium repetens, cum primævos adolescentiæ annos ingrederetur, monachum factum, et post triennium martyrium subiisse scribit.

(6) *Ita maledictionibus tabescat.* Imprecatio est Hispanis nostris quam Latinis inter loquendum hac forma usitator. Diversa enim sunt illa (*Virgil., Æn. III, v. 620*) :

... Di, talem terris avertite pestem.

Item illud ejusdem (*Ibid., lib. II, v. 489*) :

... Quod di prius omen in ipsum
Convertant.

(7) *Feria quarta.* Annus Domini octingentesimus

* Nunc vacat hoc caput : continebat enim vitam et passionem sanctarum virginum Floræ et Mariæ post *Documentum Martyriale* a nobis editam, ut non

B quinquagesimus primus, dies Junii tertius notatur. Et recte prorsus : incidit enim is ejus mensis dies illo anno in feriam quartam. Habuit enim litteram, ut vocant, dominicalem D.

Eo porro ipso die in Usuardi martyrologio festum ejus apponitur : quod etiam Romanum nuper locupletatum, et Venetiis apud Juntas excusum, inde transtulisse videtur. Cordubensis Ecclesia eundem diem eidem sancto martyri dicatum celebrat.

(8) *Hieremiam martyrio.* De his lib. II, cap. 4. Item de Perfecto presbytero, cap. 1. Cujus ideo hic mentionem inseruit, ut qua ratione eidem tempore Isaac anteferet, demonstraret.

IN LIBRUM PRIMUM

(1) *Peritissimorum virorum.* Sancta Ecclesia, ut fuit, eritque semper (quemadmodum ab ejus auctore Jesu Christo Domino nostro prædictum est) sagena bonis et malis proniscue piscibus opplata, ita in ipsis etiam Christianis pravos quosdam habere nunquam destitit, qui ipsam importune conturbarent, et zelo quodam improvido instigati affligerent. Quod etiam divi Eulogii tempore contigit. Non satis erat Hispanam Ecclesiam captivam in misera et trunculenta servitute versari, et ab immanissimis tyrannis infanda mala assidue perpeti. Quod unum Christianis in tot calamitatibus insigne solatium esse poterat, nimirum non deesse qui fortiter mortem pro Christo oppeterent, et, constantia sua alios instimulantes, Dei Ecclesiam exhilararent; hoc ipsam tot malorum levamen impii quidam et insipienter providi eripere illi nitebantur. Martyres criminabantur, eo nomine indignos judicabant, et obesse potius in commune Ecclesiæ Hispanæ, quam prodesse affirmabant. Eis respondere hoc I lib. D. Eulogius voluit, ut martyrum, de quibus deinceps esset acturus, famæ consuleret, contra calumniantes defenderet, veramque et solidam illorum gloriam imitro astrueret. Nihil secius tamen destinato in hoc ipsum opere Apologetico, idem postea argumentum plenus tractavit. Nec solus tamen martyres ita defendit. Quisquis enim fuit auctor Indiculi luminosi (de quo in D. Eulogii Vita, de Alvaro loquentes b diximus).

semel monuimus.

b Videsis quæ nos ibidem adnotavimus sub num. 5.

totum illud opus ad eorundem martyrum defensionem conscripsit, ut Apologeticum prorsus posset jure optimo appellare. Et neque hoc D. Eulogii sæculum solum martyrum fuere detractores, sed priscis etiam Ecclesiae temporibus. Concilium enim Carthaginense primum sub Sylvestro primo hujusmodi martyrum obtractores canone secundo graviter compescuit *.

(2) *Sed nescio quo tendere.* Insignis ubique apparet in D. Eulogio modestia, atque profecto magis conspicua, quo homo, ut illa tempora ferebant, doctissimus nullam habet de ingenio et litteris, nullam probatissimum de virtute fiduciam.

(3) *Ecclesia Hispaniæ.* Corruerant jam hæc sæcula multa in propriis præsertim nominibus vocabula, ut in hunc, quem nunc habemus, Hispanum sermonem paulatim transformarent. Inde *Spaniam*, non *Hispaniam* : *Cordobam* non *Cordubam* : *Eglesiam*, non *Ecclesiam* proferebant. Neque recens post Arabum in Hispaniam ingressum ea fuit corruptela, sed retro ab Gothorum temporibus derivata, quod ex nummis jam in D. Eulogii Vita ostendimus. Scribebant autem quemadmodum et pronuntiabant. Itaque *Eglesia*, non *Ecclesia* fuit semper in veteri scriptum. Nos tamen in excudendo Latini sermonis proprietatem in *Hispaniæ* et *Ecclesiæ*, quemadmodum in *Cordubæ* nomine retinimus.

(4) *Comessationes quoque.* Late in hoc loco D. Eulogius quæ pessime de Christo salvatore, et sacratissima ejus matre Mahometus tradidit, ex nefando Alcorano prosequatur. Verum nos lineas aliquot justis de causis dempsimus ^b. Nam quæ illo tempore ad detegendam sectæ abominandæ turpitudinem erant necessaria, nunc piorum aures poterant offendere. Et providentissimis sanctæ Inquisitionis decretis cautum est, ne Alcorani nefaria dogmata passim legantur. Neque nos tamen pro libito quidpiam de sancti martyris opere, quod digne suspicimus, et reverenter attingimus, adimere volumus : quin potius id ipsum de sapientissimorum virorum consilio fecimus. Hæc ideo hic annotare volumus, ut, si quis in D. Eulogii exemplar inciderit, cur hic paucula quædam desint intelligat. Et, quantum ego existimo, Speraindeo abbatis verba sunt, usque ad illa, *et erit clausa*. Hic enim vehementioris orationis impetus,

* Quisquis longiorem de hac re disputationem desiderat, adeat Benedicti XIV doctum et eruditione omnigena plenum opus *De servorum Dei beatificatione, et beatorum canonizatione*, lib. III, cap. 16, num. 7 et seq., ubi more suo quæstionem versat, discutitque, *An martyri liceat se offerre martyrio, et an spontanea ad ipsum oblatio obsiet ejusdem merito?* Non pigebit exempla ex omni antiquitate ecclesiastica ibidem congesta legere, in quibus et hoc martyrum Cordubensium occurrit, laudato insigni eorum apologistæ ac vindicatoris, Eulogio nostro, cujus verba ex hoc ipso libro primo *Memoralis* non semel exscribit : causam procul dubio aptam, et fortasse necessariam eam putans sese ultro martyrio offerendi, qua hi Eulogio teste permoti sunt : cum nempe ex silentio fides periclitaretur, ejusque depressio consecutura fuisset, nisi veritatis testes suæ fidei professionem hostibus vel nolentibus ingessissent, hostesque etiam ipsos generosa confessione provocassent.

^b Ob id reprehendit Moralem perdoctus vir Thomas Malvenda in Opere *De Antichristo*, cujus verba ex editione Lugdun. 1647, a Fabricio transcripta tom. II, Bibliothec. med. et infim. ætat. pag. 124, edition. Patav. 1754, hic exprimere placet : *S. Eulogius... multa de abominandis et turpissimis Mahometi operibus et dogmatibus percensuerat, quæ magna ex parte sustulit Morales... quod sane ab eo non satis recta ratione nobis factum videtur, quantumvis id*

A nescio quid commotius, et ab cæteris in hoc opere diversum, dignumque facundiori artifice nollitur.

(5) *Nonnulli nostrorum philosophorum.* Christianos, qui doctrina præstarent, quive doctores in Ecclesia essent, philosophos vocat. Habetque catacrisis nonnullam ex similitudine rationem.

(6) *Invictissimi illius Joannis.* Auctor Indiculi luminosi Joannis hujus supplicium late descripsit. Et, quoniam liber nondum est typis excusus ^c, operæ pretium fuerit ipsa ejus verba hic apponere. Post martyrium igitur Perfecti presbyteri ita inquit : « Pergamus secundi iterum exponere casum. Post anni revolutionem aut aliquid amplius, ille livoris gentilium oculus non quievit, sed, ut solitum est illis Christianismum irridere, et nobis omnibus christicolis insultare, hunc Joannem, quem multo tempore carceris ^d retinere claustra ^e, negotiationem et mercimonia nundinandi in eo exaggerare conati sunt, et ^f ipsum vexare : et ob gratiam mercimonii livore usti, multa exprobrando ^g ingerere, dicentes : Parvipendens nostrum prophetam, semper ejus nomen in derisione frequentas, et mendacium tuum per juramenta, ut tibi videtur, nostræ religionis falsa, auribus te ^h ignorantium Christianum esse sæpe confirmas. Ad quos ille ⁱ confidenter, et nihil erga se doli suspicans, cum se immunem ab ipsis quæ contra eum opponebantur, vellet ostendere, furor crepitans et præceps ira eadem repetens, inculcans et replicans, crebrius quæ sæpe dixerat intantavit. Tunc ille non ferens, ex hac generationum talium nûbe stomachabundus, et faceta satis urbanitate accinctus, eleganti mente respondit elatus : Maledictus sit a Deo, qui prophetam vestrum nominare desiderat. Illico clamor ingens factus, et perditorum cuneus constipatus, iniquitatis ^j exosæ conventus, velut apes in unum perfidiæ aggerem congregati, unius massæ cumulo malitiæ ^k conspiratione respersi, semivivum ad judicem perduxerunt. Et testibus minus idoneis ab ipsa perfidorum massa surgentibus præsentatis, potiora et majora contra ipsum testatione propria intantarunt. Quæ ille tota negavit, et æmulationem invidiæ ipsorum aperto in se sermone retexit. Sed iudex iniquitatis quadringentis eum ictibus verberat flagellorum, et per omnium ædes sanctorum sub voce præconia fecit discurrere : talia pati debere, qui prophetæ derogat Dei. Ac deinde carcerali mancipat arcta custodia,

ipse excuset. Opera enim Patrum non sunt eo modo attingenda aut mutilanda ; nam nec Gnosticorum foedissima et spurcissima exempla a sancti Epiphaniî libris erasa sunt ; et apud alios Patres et scriptores antiquos ejusmodi detestandæ et horrendæ hæreses descriptæ reperiuntur : siquidem et eas nosse non parum intererat, nec sine valida et forti refutatione reserebantur. At sanctus Eulogius acerrime semper, ut tantum virum decebat, in pravos Mahometi errores introitus est.

^c Cum jam editus fuerit Indiculus ab Henr. Florezio tom. XI *Hisp. sacræ*, pag. 219, ut diximus ad Schol. in Hymnum et Epitaphia Alvari pro Eulogio num. 5, hic subjiciemus quæ ibidem adnotavit.

^d Florez nelius ad mentem Alvari : *retinuit claustra*; recteque animadvertit, vocem *claustra* feminini generis et numeri singularis scriptores inflmæ latinitatis usurpare.

^e Id., *negotiationum mercimonia*.

^f Apud Florezium deest ipsum.

^g Notat idem hic fortasse legendum *ingessere*.

^h Id., *ignorantibus*.

ⁱ Id., *cum fidenter... suspicans se immunem*.

^j *Exosæ* posuimus ex Florezio, cum Morales corrupte legerit *ex ore*.

^k Florez *conspartione* : et notat sic retinendum, seu *consparsione*, quoniam veteres *consparsum* dicebant pro *aspersum*.

minitando illi inferre majora. » De hoc Joanne item etiam D. Eulogius, lib. II, cap. 10. In vetusto vero Michaelis Ruizii Azagræ codice epigrammata etiam Cypriani Cordubensis Ecclesiæ archipresbyteri fuerunt et inter cætera hoc quoque distichon cum hoc titulo :

Item super tumulum sancti Joannis confessoris.

Carceres, et dira Joannes ferrea vincla
Christi amore tulit. Hæc functus in aula quiescit.

Hunc eundem Joannem esse credo, quem D. Eulogius commemorat. Quanquam pauciora epitaphium, quam potuit, ac debuit, retulit. Sed ejusmodi erant tempora, ut versum quoquo modo clausissem, magnum etiam haberetur. Vixit autem et scripsit Cyprianus hic, quod ex aliis ejus epigrammatis apparet, quadraginta aut paulo amplius post D. Eulogii mortem annis.

(7) *Qui ut idem docuit.* Longa admodum est parentthesis et traiectione etiam (quod Fabius damnat) plusquam tarda. Sed nos nihil immutare hic ausi sumus.

(8) *Et quoscunq; confessio.* Jam hinc est animadvertendum Christianos per totam Hispaniam, et Cordubæ præsertim, ea lege, quemadmodum initio scripsimus, fuisse relictos et toleratos, ut Mahometi sectæ non detraherent. De hoc ipso in Indiculo luminoso legitur ad hunc modum : « Ecce lex publica pendet, et a legalia jussa per omne regnum eorum discurrunt, ut qui blasphemaverit flagelletur, et qui percusserit occidatur. Et ecce quotidie horis diurnis et nocturnis in turribus suis et montibus b caligosis dominum maledicunt, dum vatem impudicum, perjurum, rabidum, et iniquum, una cum domino testimonii voce extollunt. » De cæteris vero quæ ab Sarracenis paterentur Christiani, hic ab Eulogio commemoratis, auctor ille in hunc modum : « Quotidie

* Florez pag. 228. *legalis jussa... discurret; notatque legalis jussa feminini generis et numeri singularis sicut claustra esse; vel legendum legalis jussio.*

b *Caligosus idem ac caliginosus, Florez recte ex Cangeano Glossario.*

c *Hæc et alia, inquit Florezius, melius interrogationis signo clauduntur. Quia tamen nunquam notatur in Codice, et possunt ex adversariorum mente dicta accipi, nihil nobis permisimus. Ego vero illud signum cum Morali retinere volui.*

d *Flor. humo dando.*

e *Id. genis; observatque non esse improbabilem lectionem, cum postea idem auctor bis eam usurpet.*

f *Flor. casu quo quem obviant perviant lapides testaque avarissima ante vestigia, etc., notatque Moralesium de suo texuisse quod legit, quamvis testas aridissimas melius quam in codice testa arvisimas, restituerit.*

g *Perperam, ait Florez detruncant pro decolorant edidit Morales.*

h Jam diximus, sub num. 21 lib. I, hæc verba esse Tobizæ, frustra requirenda in Vulgata, attamen exhibita in Breviario Mozarabico. Nunc addimus ex Alvaro in hunc locum quem Morales adhibet, quod hanc maledictionem annue Ecclesia super odientes se non occulte, sed patenter ac luminositer clamat : cujus vestigia disciplina, nempe ut singulis annis hostes Ecclesiæ maledictis obruerentur, ad hæc usque nostra tempora Ecclesia Romana servavit in anniversaria publicatione famigeratissimæ bullæ, ut aiunt, *Cænæ Domini*. In qua primi omnium excommunicabantur heretici, apostate, schismatici cæterique hostes Ecclesiæ jam inde a tribus et amplius retro sæculis. Sed Clemens XIV pontifex maximus anno 1770 ab ea publicanda primus abstinnit; cujus exemplum, qui ei successit SS. D. N. Pius VI feliciter reguans, secu-

A opprobriis, et mille contumeliarum fascibus obruti, persecutionem nos dicimus non e habere? Nam ut alia taceam, certe dum defunctorum corpora a sacerdotibus vident, ut mos est ecclesiasticus d, humanda portare, nonne apertis vocibus, et impurissimis e gemitibus dicunt : Deus non miserearis illis? et lapidibus sacerdotes Domini impetentes, ignominiosis verbis populum Domini denotantes, spurcitarum fimo christicolos transeuntes pædore infando aspergunt, majora minitendo ringentes? f Et paulo post : « Sic itidem, et cum sacerdotes Dei f casu quopiam cuiquam obviaverint per viam, lapides coram ipsis cumulantes, testasque aridissimas ante vestigia eorum revolventes, ac improposito et infami nomine derogantes, vulgari proverbio et cantico inhonesto sugillant, et fidei signum opprobrioso elogio g detruncant. Sed cum basilicæ signum, hoc est tinnientis æris sonitum qui pro conventu Ecclesiæ adunando horis omnibus canonicis percutitur, audiunt; derisione et contemptu inhiantes, moventes capita, infanda iterando congeminant, et omnem sexum, omnemque ætatem, totiusque Christi Domini gregem non uniformi subsannio, sed milleno contumeliarum infamio impetunt, et derident. Nunquid non isti sunt qui Hierusalem maledicunt, et muros sanctæ Sion destruunt, et succendunt? De quibus dicitur : h *Maledicti omnes qui spernunt te, et omnes qui blasphemant te. Maledicti omnes qui destruunt muros tuos, et omnes qui subvertunt turres tuas, et omnes qui succendunt habitationes tuas (Tob. XIII, 16).* Et licet hæc omnia ab illis per contemptum vel derisionem, vel odium, ut diximus, impleantur, tamen etiam carnaliter in habitationes Domini, et in sanctuarii aedes quotidie perpetrantur, dum Ecclesiæ Dei destruuntur, et antiqua soliditate templa firmata terratenus coæquantur. »

(9) *Carnibus etiam spoliata.* Hic paulisper oportet immolari, ut melius quid hic lege cautum dicat

C tus est. Hujus originem bullæ perscrutatus perdoctus vir Marchio del Risco in ejusdem bullæ Historia legali, nullum reperit ejus antiquitatis vetustius monumentum Romano Cæremoniali sancti Gregorii X, edito a Joanne Mabillonio, tom. II Musæi Italici. Verum nos attendentes Alvarum aperte loqui de more quem saltim Hispana Ecclesia servabat, palam quotannis inimicos maledicendi, nec obscurum, nec leve illius bullæ fundamentum deprehendimus in hujusmodi ritu sive nostræ, sive alterius Ecclesiæ particularis, unde Romana eam disciplinam acceperit. Hæc enim Ecclesia, quamvis omnium mater et magistra sit, aliarum consuetudines quæ sibi non improbabiles videntur, amplecti non dedignatur. Nam ut præclare Gregorius Magnus, in Epist. 12 lib. IX : *Si quid boni. . . altera Ecclesia habet, ego et minores meos. . . in bono imitari paratus sum.* Neque quod inimicos ab Ecclesia maledicti bonum asseramus, imperitus quisquam nobis exprorare audeat. *Aliter enim, egregie idem mitissimus pontifex, lib. IV Mor., num. 2, maledictum profertur judicio justitiæ, aliter hvore vindictæ... Cum vero sancti viri maledictionis sententiam profertur, non ad hanc ex voto ultionis, sed ex justitiæ examine erumpunt, etc., quæ digna sunt ut legantur. Jam vero qua die in Hispania hæc maledictiones fierent, nec Eulogius nec Alvarus nec ullus alius nos edocet. Græci, ut ex verbis Leonis Allatii, refert Marten. cap. 19 lib. IV de Antiq. Eccles. Ritib., prima Dominica Quadragesimæ, legunt Synodicon, in quo hæreses et hæretici fere omnes anathematizantur; Latini autem, ut ex prædicto Cæremoniali Gregorii X constat, in diebus Cænæ, Ascensionis, et in festo Dedicacionis basilicæ duodecim apostolorum eas excommunicationes publicabant. Quamobrem si quis conjectando dixerit aliqua ex his diebus, præterquam in festo dedicationis, hujusmodi ritum apud nos celebrari solitum, non repugnabimus.*

sanctus martyr intelligamus. Vivebat Cordubæ hoc que ipso tempore presbyter (abbas postea sancti Zoyli fuit) Samson nomine, vir doctus et subtili ingenio, in philosophiâ et sacrarum litterarum studiis versatus. Id abunde declarat ejus Apologeticum opus, quod tribus libris distinctum scripsit contra Hostesium Malacitanum episcopum, qui ipsum in concilio Cordubensi hæreticum cum convicio dixerat, quemadmodum ipse in præfatione libri secundi late commemorat. Ibi se abbatem Ecclesiæ sancti Zoyli martyris æra nongentesima prima, hoc est, anno Domini octingentesimo sexagesimo tertio factum ostendit. Is autem annus est post Eulogii martyrium tertius aut quartus. Mæ etiam juvene, in montibus Cordubensibus, decimo ab urbe milliario, non admodum longe ab oppido quod *Trasierra* vocant, in eo agro qui *Comitalus de Espiel* dicitur, dum vestustum puteum rustici repurgant, cymbalum æreum parvum pedis ferme altitudine extraxerunt. Id aunc etiam in D. Hieronymi cœnobio asservatur. Forma est ab cæteris, quibus nunc utimur, longe diversa: litteras sequentes non fusiles, sed cæte excavatas in orbem habet; sed tot nexibus inter se colligatas, et aliis alias inclusas, ut typis eorum species exprimi nequeat.

Offert hoc manus Samson abbatis in domum sancti Sebastiani, martyris Christi. Æra DCCC et XIII.

Est autem hic annus Domini octingentesimus septuagesimus quintus. Obiit autem idem Samson anno postea octingentesimo nonagesimo. Quod ex ejus epitaphio constat ab Cypriano archipresbytero composito, et inter reliqua ejusdem epigrammata in eodem illo Azagræ codice reperto cum hoc titulo:

EPITAPHIUM quod idem in sepulcro domini Samsonis edidit metro heroico.

Quis quantusve fuit Samson clarissimus abba,
Cujus in urna manent hac sacra membra sub aula:
Personat Hesperia, illius fame fota.
Flecte Deum precibus, lector, nunc fæste, peroro,
Æthera uti culpis valeat condescendere teras.
Discessit longe notus, plenusque dierum,
Sextilis namque mensis die vicesima prima,
Sextilis namque mensis primo et vicesimo sape.

Æra DCCCXXVIII.

Æra ad hunc modum fuit infrascripta. Illud autem ejus opus Apologeticum Toleti in sanctæ Ecclesiæ bibliotheca Gothicis litteris descriptum in pervertuto codice habetur. Hæc omnia satis indicant Samsonem hunc divi Eulogii temporibus floruisse. Quod nos exquisitius astruere volumus, quia de hoc ipso periculo, quod martyres sanctos sepeliendo inumebat, in præfatione libri secundi de Servando comite Christiano, sed nefario homine, ita inquit, postquam multa mala, quæ Christianis viventibus intulerat, recensuit: « Deinde vivorum mortibus non contentus, quiescentium, quorum animabus impedire a requiem non potuit, ne vel ipsis parcere videretur, corpora, ut fuerant sub areis Dei posita, e suis loculis insignis vespilo traxit, et fidelibus regis, ut fuerant ancipiti ense truncata, monstravit: ut hoc facto animos regios in nostrorum perpiciam excitaret. Quatenus probarentur apud eum debito mortis obnoxii, qui ausi essent humare illius prostratos pugione. » Hucusque Samson. Nec dubium credo alicui esse possit, quin de sanctis martyribus superioribus annis interemptis loquatur.

^a Deest in Florez requiem.

^b Id., melius, *aris*.

^c Id., *vespilio*.

^d Id., *penes*.

^e De Samone abbate verba nos fecimus in *Monite ad Antikimenon* et duplicem Orationem sancti Juliani.

^f Hujus presbyteri vitam satis accurate scripsit laudatus Florez cap. 4 in tom. X *Hisp. Sacr.* circa finem.

(10) *Quippe qui jam nos.* De seipso loquitur Eulogius, qui ut Alvarus scripsit, ipseque postea non semel narrabit, in carcerem missus fuerat. Inde autem sanctarum virginum et martyrum Floræ et Mariæ precibus, ut ipsæ contestatæ ante martyrium fuerant, cum cæteris Christianis est eductus. Hoc innuit. Attende autem scripsisse divum Eulogium hunc librum post suam illam liberationem.

(11) *Lunariter solvimus.* Lunariter, quemadmodum et lunaticum, adverbium sunt illis temporibus posita. Significant autem per singulos menses. Hujus menstrui tributum meminit etiam Leovigildus presbyter Cordubensis, qui hoc ipso etiam æmulo vixit, et de habitu clericorum opusculum scripsit. Causam autem cur scriberet reddens, ita inquit: « Ut qui ex nobis ad remanentes doctores imbecillitate corporis præpediente dirigere gressus nequiverit, aut quem inquisitio, vel census, vel vestigialis, quod omni lunari mense pro Christi nomine solvere cogimur, retinuerit; saltem nocturno tempore inter ecclesiastica munia, qui necessarium duxerit, legat. » Meminit hujus Leovigildi Samson abbas. Est autem perperbum et lacrymis dignum, miseriam Christianorum, qui tot tantaque ludibria et detrimenta patienter, reminisci.

(12) *Stigmata in nobis.* Sacram tonsuram intelligit. Stigmatum autem vocabulum, quod aliqui in servis solummodo erat proprium, divus Paulus eo usus, fecit Christianis etiam venerabile.

(13) *Emeterius et Celedonius.* Prudentius poeta in horum sanctorum hymno spontaneam eorum ad appetendam mortem satis indicat voluntatem, cum ita loquentes inducit:

Sit satis, quod capta primo
Vita sub chyrographo
Debitum persolvit omne,
Functa rebus Cæsaris.
Tempus est Deo repandi
Quidquid est proprium Dei:
Ite, signorum magistri,
Et vos, Tribuni, absistite:
Aureos auferte torques,
Sanctorum præmia,
Clara nos hinc angelorum
Jam vocant stipendia.
Christus illic candidatis
Præsidet cohortibus:
Et throno regnaus ab alto,
Damnat infames deos,
Vosque, qui ridenda nobis
Monstra divos fingitis.

Cæterum sancta Toletana Ecclesia perperbissimum edicem habet, quo vitæ nostratum martyrum continentur. Hi in Emeterij et Celedonii historia hinc ipsa verba, quas paulo post adducit Eulogius, habentur. Sunt autem Celedonii Emeterio adhortanti, ut ad iudicem procederent, respondentis. Et olim *sancto* sancta Toletana Ecclesia hanc ipsam historiam in matutinis legere consueverat, et nonnullæ hodie per Hispaniam legunt. Et magnopere eam animadvertendum quam sit antiqua illa historia, quæ tempore etiam Eulogii jam fuerat conscripta.

(14) *In illis septem fratribus.* Hoc ipsum iisdem verbis in vulgata sanctorum Juliani et Basilisæ historia legitimus in episcopo Equilino, in sanctaribus vetustissimis, et ubicunque est plane descripta. Ecclesiæ enim ferme omnes in matutinis *basiliis* avidè indidem multa præcidere. Quod in omnibus

^f Horum sanctorum festum solemniter celebrat Ecclesia nostra, ut patet in *Mis-sal.* et *Brev. Gothic.* ad diem 9 Januarii, quo triplicem in *Brev.* habemus hymnum eorum martyrium pangentem. Acta prosaica quæ Bollandus ad eandem edidit diem, quamvis auctorem præsentem ac videntem præ se ferant, inquit Papebrochius, tom. I *Maji*, pag. 3, col. 1, *conficta tamen ea esse nunc arbitramur hæc causas facile a posteris vestigia nostra pressuris agnoscentis.*

etiam fere sanctorum historiis accidisse dolemus. Hinc autem præstiterit intelligere quanta sit in multis sanctorum historiis auctoritas, quanta esse debeat ex antiquitate veneratio. Quis crederet has sanctorum Juliæ et Basilissæ, Emeterii et Celedonii historias ante octingentos annos fuisse scriptas, nisi hic cerneret ab divo Eulogio citari? Nos vero passim multa ejuscemodi contemnimus, et tanquam nova inventa superbe fastidimus.

(15) *Felicissimus Felix.* ^a Hæc omnia in hujus martyris, qui sancti Cucufatis fuit frater, in matutinis per omnes fere Hispaniæ ecclesias leguntur. Est autem Gerunda in extremis Hispaniæ finibus, qua per Pyrenæos cum Narbonensi Gallia conjungitur, in Ausetanis sita. Non omnino deleta nomine, *Gironam* nunc vulgo nuncupamus. Parvam eam urbem Prudentius appellavit, cum in hymno Cæsaraugustanorum martyrum Felicis etiam meminisset. Mauritaniam vero Cæsarea eadem esse putatur, cujus nunc ruinæ ingentes cum nomine perseverant.

(16) *Sic sanctus Sebastianus.* ^b Exempla sanctorum martyrum sunt, qui se sua sponte, non quæsit, martyrio tradiderunt. Longum esset persequi singula. Satis sunt nota horum omnium sanctorum gesta, ut quis vel quid Eulogius innuat, intelligat, vel eorum legere possit historias.

(17) *Sic Eulalia virgo Barchinonensis.* Jam hinc facile intelligas Emeretensem Eulaliam non sponte sua ad confessionem fidei Christianæ ^c processisse, sed judicis imperio fuisse adductam. Alioqui et ejus etiam exemplum Eulogius protulisset. Sunt porro qui aliter arrent. Et qui unam eandemque esse volunt utramque Eulaliam. Jam hinc divi Eulogii testimonio refelluntur. Barchinonensis vero urbis tanta est celebritas, ut de ipsa hic plura dicere non sit necessarium.

(18) *Sed in veritate.* Acute satis testimonium quod adduxerat, expendit, et quo pacto sit intelligendum demonstrat. Quod est frequenter in divo Eulogio eximium, ingenium et judicii ipsius egregium indicium. Est autem Hispanismum eadem phrasi ad hæc usque tempora conservatus. Frequenter enim quippiam asseverantes incipimus: *en verdad.*

(19) *Ac ne ceteri.* Zelus ille quorundam episcoporum insipientis hucusque processerat. Nam episcopos etiam ad hunc modum commotos fuisse, in Apologetico postea ostendit.

(20) *Nec violentis.* Prudentissime et cum ingenti circumspeditione omnia sanctus martyr pertractat. Ideo quod in commune statuerat, adhibito necessario temperamento comprimit, et veluti coercet.

(21) *Cato infert philosophus.* In tanta Hispaniæ Ecclesiæ calamitate et misera servitute, magna etiam doctores Christiani librorum penuria laborabant. Inde cogitur Eulogius non admodum nobilis auctoris carmina, gravia alioqui et veræ sapientiæ plena præceptis interserere.

(22) *Sora illorum inventa est.* Quamquam in vetusto codice vacuæ membranæ hic aliquantulum fuit relicta, quod octo decemve lineas posset recipere; verumtamen nihil prorsus defuit. Nam totum illud folium laxè admodum exaratum, et multo paucioribus quam cætera lineis distributum, aperte demonstrat descriptoris, occupare totum folium satagentis, anxietatem. Quod cum assequi plene non posset, et

A sequentia novum haberent initium, dignaque folii principio viderentur, satis habuit, oppleta una pagina alteram occupasse, et aliquot lineis continuasse.

(23) *Præ omnibus philosophis patriæ nostræ.* Iterum philosophos doctos viros nominat, eadem, quam supra docuimus, catacrisi. Et cum anno Domini octingentesimo quinquagesimo primo scriberet, tribus annis ante auctorem *Indiculi luminosi* scribebat. Quod ipsum argumento esse possit, illud opus Alvari non esse, ^d qui post Eulogium profecto non fuit scripturus.

(24) *Et licet inde.* Iterum ad insignem suam modestiam redit Eulogius. Humilitatis suæ seipsum diutius non sinit oblivisci. In sanctorum martyrum laudibus tripudianti, et sanctissimis gaudiis seque et pios omnes cœlitus exhilaranti, humilitatis subit cogitatio, memoria occurrat, cœlestique fruentem lætitiâ sistit, et quasi indignum eo jubilo revocat. Omnia pectus spirant vere Deo dicatum, omnia futurum martyrem jam redolent.

IN LIBRUM SECUNDUM.

CAPUT PRIMUM.

(1) *Consulatus.* Et hoc etiam ex illa est Latini sermonis licentia, de qua superius diximus. Regnum *consulatum*, summus regni magistratus *consules*, honores etiam et dignitates *fascēs* vocat. Idem facit Samson abbas Corjubensis, de quo antea diximus.

(2) *Habdarraghman vicesimo nono.* Libri nostratum historicorum *Abderramen* semper scriptum habent, ubicunque et hic, et alii reges cognomine nominantur. Ego veram hanc, quæ in utroque fuit exemplari, hujus nominis protationem esse existimo. Nam Arabicum quiddam prorsus stridet, et illa altera ad Hispani sermonis dulcedinem videtur lenita. Est autem hic Habdarraghman hujus nominis tertius, ut ex Rasis Mauri, ^e et ex peculiari Ruderici Toletani archiepiscopi de rebus Arabum historia constat.

Cæterum cum multa sint eademque sanctissima horum divi Eulogii librorum commoda, quæ sanctorum martyrum rebus gestis commemorandis exhibentur; tum etiam illud non vulgaris eruditionis et utilitatis hinc comparatur, quod clara et ferme indubitata ratio annorum in Hispana historia ab tempore regis Pelagii ad Ordonium primum Ramiri primi filium ex hoc loco et ex libri tertii principio certissime digeritur. Quo pacto id fiat, non est hujus loci disserere. Quanti autem momenti sit in annorum ratione et omni chronologia certum aliquid et fluxum, tanquam cardinem, in quo cætera vertantur, invenisse, hi nosse solummodo possunt, qui in hac re sese aliquantulum defatigarunt. De quo nos initio Gothiciæ historiæ in nostro Chronico late disseruimus.

(3) *Cordubam vero.* Rasis non Cordubam seorsum, sed omnem Hispaniam hujus regis inclytis operibus scribit fuisse nobilitatam. ^f Hic, inquit, aquas ex montibus in urbes invexit, templa exædificavit, et textrinas panni pretiosioris auro intertexti per Hispaniam instituit. ^g Toletanus narrat Cordubenses plateas lapideo stramento ab hoc rege fuisse munias; item aquam ex vicinis fontibus in templum,

Romam profectum, ut ibi pateretur, ubi servabat persecutio propter fidei studium.

^e Labitur Morales hæc conjectans, cum ex Prudentio, exque Missali et Brev. Gothici. ad 10 Decembris constet Eulaliam Emeritensem sponte ad martyrium prosiluisse. Videsis Florez, tom. XIII, tract. 41, cap. 12, per. tot.

^d Videsis notam nostram ad Scholiam in Hymnum et Epitaphia.

^f De his duabus historiis jam diximus in nota ad Scholia in Vitam D. Eulogii.

^a Felicis passionem solemniter recolant Hispani, ut ostendunt iidem libri ecclesiastici ad diem 1 Augusti. Adeas, si velis, Joannem Baptistam Sollerium ad eundem diem.

^b Iisdem in libris, ad 20 Januarii, acta Sebastiani reperies, inque nova editione Breviarii Gothici. hymnum alterum, cujus auctor multus est in laudando Sebastiano. Pag. 94. Hujus quoque sancti meminit beatus Ambrosius in Psal. cxviii, serm. 20, num. 44, ubi ait Sebastianum advertisse Mediolani nullum esse aut tepere certamen, ac ideo

arcem et alia celebriora urbis loca plumbeis fistulis fuisse perductam. Inluit adhuc in hæc ipsa loca aqua, sed non magna copia. Unde constat diversum fuisse hunc aquæductum, quo nunc eo aqua perducitur, ab illo altero stupendæ structuræ qui plurimis locis interruptus conspicitur. Per hunc multo major aquæ vis in urbem dimanabat, decimo ferme millario procul perducta. Parum est toto hoc itinere montes amplissimos fuisse perfosso, profundasque valles pontibus æquatas : ipsa montium incredibilis moles, ne pondere suo subterraneum opus deprimeret, crebris turribus, quæ ex ipso vasto canali, tanquam castella excitantur, et in sublime montium emicant, sustentatur. Et cum recta in arcem et templum brevi itinere possit is aquæductus pervenire, longo circuitu per eum agrum, cui ab ranarum cantu nomen est, incurvatur, ut superioribus etiam urbis partibus aqua impertiretur. Hoc opus hujus esse regis ego semper credidi. Neque enim ullus alius auctor memoratur. Et illa arcis et templi aqua, quæ nunc perdurat, exigua est : hæc vero ingens profecto fuit, et tanta scriptorum celebritate digna.

(4) *Necnon ex parte linguæ Arabicæ cognitus.* Hispanismus plane est. Non enim significat beatum Perfectum mediocriter linguæ Arabicæ fuisse peritum. Significat profecto Hispana phrasi, insignem Arabicæ linguæ cognitionem qua pollebat, causam existisse ut notus Mauris esset et in pretio habitus. Ita frequenter loquimur : *Por parte de su virtud era muy bien querido.* Hujusmodi autem nonnullos alios Hispanismos jam antea annotavimus.

(5) *In prædicto transegit cœnobio.* Quam basilicam antea nominarat, nunc cœnobium vocat. Ecclesiæ nimirum tunc omnes, monasteria etiam promiscue et erant pene, et dicebantur. Ab Gothorum temporibus manserat, ut ex conciliis et ex Pauli Emerentensis historia præsertim intelligimus. Habebant insignia quæque templa suos abbates, qui præesent, gregemque diaconorum, et aliorum, qui in minoribus Ecclesiæ gradibus constituti, interdictum noctuque inibi ministrarent. Hoc semel dictum oportuit, ne quempiam sæpius obvium conturbaret. Paulus hic Emerentensis diaconus, cujus mentionem alicubi facimus, cum Emerentensis Ecclesiæ et antistitem ejus historiam scripsisset, tum etiam de aliis sanctis viris quædam adjunxit. Existat etiam ejusdem confessio catholica. Quæ duo opera manuscripta non parum antiqua in sanctæ Ecclesiæ Toletanæ bibliotheca habentur. Eadem multo vetustiora in nonnullis aliis bibliothecis conspeximus.*

(6) *Egisse prædixit.* Eodem consilio, quo in primo libro quædam de obscœnitatibus legis Mahometicæ dempsimus : eodem hic quoque pauca quædam omisimus, iisdem pene verbis iterum repetita. Et ipse etiam divus Eulogius quædam se hic subtere profitetur, quæ horrorem piis auribus possent præbere^b.

(7) *Psalat Deus.* De imprecationibus nostratibus diximus in primi libri præfationem. Ad eundem modum et converso vota quoque prospera et honorifica conspiciuntur. Tale illud est in comœdiis : *Dii meliora*, et quædam ejusmodi. Sed nos Hispani et frequentius et apertius ad hunc modum medio sermone, bene ominamur.

(8) *In campum ultra pontem.* Ea nunc planities *Viritatis campus* appellatur.

Scriptis de hoc martyre Perfecto etiam quisquis

* Opus Pauli Diaconi cujus est titulus *De Vita et miraculis Patrum Emerentensium* primum in lucem prodit Matriti anno 1633, postea Antuerpiæ 1638 : quam editionem recussit Card. Aguirre tom. II Concil. Hisp. ; demumque Henricus Florez tom. XXIII Hisp. sacr. idem opus multo correctius edidit.

^b Videsis quæ notamus sub num. 4 Sch. lib. 1.

^c Florez, imprecarent.

A fuit *Indiculi luminosi* auctor. Ejus autem verba apponam, ut, quantopere cum divj. Eulogij narratione consentiant, appareat : « Et primum sacerdotem intueamur Perfectum gentilitio zelo peremptum, fidei constantia decoratum, martyriali gloria infulatum, et vere in electorum numero aggregatum : et quo pacto ad occisionem venerit, sinceriter proferamus. Nempe ad aliud pergentem, aliisque sæcularibus operibus intendentem, nihilque, de quo gestum est, pertractantem, dæmonicolarum incursionibus impulsurum. A quibus ille caute et circumspicte, ut istis videtur, ut vero mihi, timide fidem petit ; et ne ex responsionibus propriis impediretur, oravit dicens : Multa erant mihi, ex quibus abundantissime vestras poteram confringere nœnias, vel destruere aniles historiarum fabulas, si vestræ ultionis non vererer ultrici gladio currentes ultro citroque incurere sententias. Cui cum fidem dedissent, et ei ut quæ sibi videbantur exponeret, juramento anteposito^c imperarent, ille accepta dicendi fiducia, et eorum pro vero juramento sumens mendacia, post multa et varia sententiarum certamina, prophetæ eorum voluptuosam lasciviam, et lenocinationis^d luxuriam sermone, quo potuit, expo-
bravit, et oratione splendida comprobavit. At illi^e aliqua super ejus meretricationis subsannium, vel conjugatorum^f adulterii colludium habita confictatione verborum, frendentes dentibus, et caninis sævientes rictibus, ore vipereo sibilantes, et leonum ferocitate frementes, abire eum propter datam noviter juramentum^g permisissent illæsum. Sed post aliquod temporis cursum dolorum semper pectoribus retinentes venenum, et quasi vetustate temporis reputantes abolitum prius illi injectum infidum pactum, dolo eum circumvenientes, apprehensum judici, sævissime mendacio inhiantes, quasi destruentem fidei illorum ritum, impie protulerunt : eumque maledicentem eorum vatem suo testimonio vilissimi homunculi firmaverunt. Ille inopinato casu perterritus, et inusitata^h circumventionem perplexus, illorum fraudulenta ignorans consilia, quæ contra eum instruxerat commentatio fraudulenta, se hoc penitus non dixisse, infirma satis prosecutione retexit. At ubi in carcerem missus in se existat conversus, audaci proposito et virili congressu cœpit ipsorum totam legem infringere, et non solum quod pridie dixerat, quæ super eum imperitiæ factio aserebat, verum etiam alia potiora ingerere, mortisque magis gloriam quam interitum exspectare. Tunc eductum in ipsum diei sui horrendum pascha, quo soliti sunt pascha frui carnalia, et ventri libidinique alimenta ministrare satura, gladio vindice peremerunt. Et quasi victoriam hostium potiti, ad orationis conventiculum, obsequium Deo se præstasse credentes, i elati, et innocentis cruore perfusi, ritum suum perficiendum, ut soliti suunt, annue pervenerunt. »

(9) *Dignoque præsulis.* Cum Cordubensis episcopi, qui suo tempore Ecclesiæ præerat, alicubi divus Eulogius meminerit, nunquam tamen nomen i ejus scriptum reliquit. Id qua ratione fecerit non possum intelligere.

(10) *In eo titulo quo.* Possumus hinc suspicari, non unum divi Aciscli templum tantummodo tunc Cordubæ fuisse. Nunc duo prisæ etiam recordationis visuntur. Exiguum flelubrum unum, in quo educatus sanctus martyr cum sorore Victoria fuerit ; alterum ad flumen vetustissimæ in vestibulo structuræ, ubi

^d Id., passivam luxuriam.

^e Id., melius post aliqua.

^f Id., post adulterii habet factionis.

^g Id., dimiserunt.

^h Id., circumvectione.

ⁱ Id., delati.

^j Jam diximus in not. ad Schol., in Vitam divi Eulogij, hunc præsuleni Saulum esse.

sepulti ambo fuisse creduntur. Inde id templum magna veneratōne colitur, et paucis antea annis fratribus ordinis sancti Dominici tributum, cœnobium ibidem instituerunt.

(11) *Quarto decimo Kal. Maias.* Dies est Aprilis decimus octavus, qui quidem eo anno octingentesimo quinquagesimo in sextam utique feriam incidit. Fuit enim is annus cycli solaris trigesimi primi decimus nonus, post bissextum secundus. Inde constat litteram dominicalem E habuisse. Recte igitur sibi omnia consonant.

(12) *Regnique sui excidium.* Latius de hac regis formidine libro primo, et alibi sæpe. Et alius est terror ille de quo in fine hujus libri secundi, quod ex capitis septimi principio hoc ipso libro manifestum est. Sed nos interim Dei virtutem, Christianæ veritatis robur, vim legis evangelicæ reverenter suspiciamus. Consumit, disperdit, mactat Christianos impius tyrannus: sed pusillus grex, cui complacuit patri dare regnum, dispersus et trucidatus validior insurgit, ingentemque regiæ potentiaæ terrorem immittit. Hunc nimirum ignem, quem Christus venit mittere in terram, nihil malens, quam ut ardeat, si velis extinguere, major inde flamma erumpit: et frumenti grana emortua in terram cadentia ingentem fructum semper in Ecclesia attulerunt.

CAPUT II.

(1) *Exceptoris reipublicæ.* Scribas publicos hoc nomine intelligi debere Budæus in prioribus in Pandectas adnotationibus docuit ^a.

(2) *Tabanos viculum.* Hujus oppidi nullum manet vestigium, neque est unde conjecturam ejus situs capere possimus. Id postea cœnobium ab Mauris est dirutum, ac monachi, intra urbem confugerunt, ut libri tertii capite undecimo Eulogius scribit. Fuit autem sancta Columba, ut ibi refertur, eodem consanguinitatis gradu quo Martinus et Elisabeth cum sancto martyre Isaac conjuncta. Cætera vero hujus martyris gesta plenius in libri primi præfatione narrantur.

(3) *In regia urbe.* Hoc cognomen olim post Constantinum Constantinopoli, quod ex illorum temporum auctoribus patet, fuerat tributum. Inde videntur Gothi Toletanæ urbi, postquam inibi regni sedem et veluti caput staterunt, id ipsum dedisse. Eadem prorsus ratione Corduba regni in Hispania Arabici caput, regia etiam urbs simili antonomasia D. Eulogii tempore appellabatur. Et hoc ipsum in hujus libri secundi principio sanctus martyr retulit.

(4) *Tertio Nonas Junias feria quarta.* Annus et eo amplius inter Perfectum martyrem et Isaac transierat. Tertius enim Junii dies anni octingentesimi quinquagesimi primi hic notatur. Recte porro feriam quartam fuisse memoratur. Habuit namque is annus cycli solaris vicesimus D litteram dominicalem. Quæ omnia ex superioris capitis supputatione astruuntur. Et libro primo hoc ipsum confirmatur, cum quintus post hoc martyrium dies dominicus fuisse scribitur. Inclusive enim utrinque computatur.

At vero de Isaac martyre ita in Indiculo luminoso: « Ad nostros spontaneos martyres properemus.

^a Florez, tom. X Hisp. sac., tract. 33, cap. 7, num. 55, credit hic Exceptoris nomine non scribas, sed publicanos intelligi; verum nos Budæo, quem Morales sequitur, astipulamur. Quamvis enim alibi Exceptor publicanum significet, quod minime negamus, certe beatus Isaac (nisi omnino fallimur) scribæ non publicani officium gessit. Videsis Glosarium Cangeanum.

^b Florez, *ille*. Ut ut sit, videtur Alvarum alludere ad sanctum Perfectum de quo supra in Scholia ad caput primum, num. 8, ubi inquit, Perfectum negasse quod Mahometum ejusque sectam maledixisset.

Zelo Dei Isaac religiosus non humana instigatione, sed divina commotus, nec usitatum callem nostris temporibus, sed obliteratum incedens, antiquum persecutionis fumum non sufferens animo, judicem adiit, et ea quæ ^b alter flagello diro vexatus negabat, quæ inter verbera se non dixisse jactator debilis personabat, athleta fortis, belliger miles abundantiori prosecutione firmavit, potiori prælio intente, et ingenua mente inchoavit, ^c ingenua morte peregit, consummavit, implevit; ut ostenderet hominibus fidei se zelo commotum, non timore necessitatis præventum: ut constanti fiducia Ecclesia prælians bella aperte proferret et patule, quod quibusdam indicibus super comprehensum satagebant firmare. Ut ^d etiam produceret Dominus athletarum suorum mundo victoriam, et militum suorum rudi ^e sæculo propalaret constantiam: et ostenderet quod in novissimis temporibus ^f etiam virores haberet, qui bella Domini et instinctu, quo ^g primi intentaverant, præliarent ^h.

CAPUT III.

(1) *Ex Alabensi oppido.* *Albensi* libentius lego ex Plinio et Strabone: cum Alabense fuerit in exemplari.

(2) *Inter militares.* Hos pueros nobiles Tyrones vocat auctor Vitæ et martyrii sancti Pelagii. Quod opusculum suo loco apponetur. ⁱ Et Joseph divi Eulogii frater natu minimus, ut ego existimo, inter hos palatii Tyrones regi inserviebat. Hoc postea apparebit.

(3) *Nonas Junias.* Duobus tantum post Isaac diebus patitur Sanctius die Junii quinta. Feria igitur sexta recte signatur. De ejus sancto cadavere aut sepultura nihil tradit Eulogius, quoniam cum sequentibus martyribus igne fuit concrematum.

CAPUT IV.

(1) De senarii numeri mysteriis, quem *sanctissimum martyrum globum*, dixit Eulogius, nihil Morales: forte quia communis symbola illi, aliis forte ignota. Aliqua nos subjiciemus recondita, ne in tam mystico numeri symbolo, et a sancto martyre commendato, lector e nostris scholiis jejunos discedat. Senarius enim numerus, sive sacros evolvas codices, sive philosophorum libros consulas, amplam ad mysterii significationem segetem exhibebit. ¹ Senarius numerus perfectior est omnibus, eo quod Deus summus artifex in ipso sua perfecit omnia opera. Nec enim senarius sacer et perfectus solum perhibetur, quod hoc dierum numero condita sint universæ rerum species, ut opinatus est Guillelm. Hamer. Comment. in Genes. secutus sanctum Gregorium Magnum lib. xxxv Moral., cap. 20, sed etiam ea de causa *sex* diebus Deus opera sua perfecit, quia senarius perfectus est ac sacrosanctus. Itaque etiam si ista non essent, ille perfectus esset; nisi autem ipse perfectus esset, ista secundum eum perfecta non fierent, quemadmodum sentire visus est Hugo de sancto Victore de Sacramentis scribens: *Senarius, quia ex partibus suis constat, signum perfectionis est, et idcirco voluit Deus sex diebus complere opera sua, ut ostenderet se in his quæ fecerat,*

^c Deest in Florez *ingenua morte*.

^d Deest etiam.

^e Id., *mundo*.

^f In eod. deest etiam.

^g Id., *prisci*.

^h Id., *præliarent*.

ⁱ Morales post opera sancti Eulogii edidit Acta nonnulla martyrum qui passi fuerunt Cordubæ sæculo decimo, nempe Eugenii, Pelagii, Dominici Sarraceni et sociorum. Sed cum nihil hoc ad Eulogium spectet, ab eorum editione abstinuimus, quippe qui duntaxat Eulogium, et quæ illum illustrent, typis dare conamur.

ne supervacaneum aliquid posuisse, nec imperfectum reliquisse. Confirmat hoc axioma sanctus Augustinus, de Trinit. lib. IV, et in Genes. ad lit. lib. IV, his verbis: *Senarii perfectionem nobis a sacris litteris commendatam, in eo maxime quod Deus sex diebus perfecit opera sua, et die sexta fecit hominem ad imaginem et similitudinem suam.* Sicut igitur perfecto nihil deest, ita neque ordinationi, aut rebus ordinatis quidquam, aut addi tanquam diminuto, aut detrahi tanquam a superabundante potest, non potestate quidem terminata, sed ipsa rerum serie sibi terminos præscribente, id fuit, ac si dixisset, per senarium illum eorum quæ creata sunt, ordo melior, ac dispositio non potuit assignari, aut esse: quare die sexta subdit propheticus sermo: *Vidit Deus universa quæ fecerat, et erant valde bona: et factum est vespere et mane dies sextus.* Cum ergo audis sex diebus constructum fuisse mundum, non intelligas de numero dierum tantum, sed de perfectione universi, quæ per senarium perfectum numerum designatur. Unde cum ad hunc absolutum numerum opus Dei pervenisset, dixit divini verbi scriba: *perfecti sunt cæli, et terra et omnis ornatus eorum.* Et sic (inquit Petrus Bung. de Numeror. Myster., fol. 269) Orpheus Mysterum princeps, hymnos jubet sexta generatione finire, cum ait:

Etate in sexta studium finite canendi.

Quod de rebus creatis non ultra cani possit, cum ibi tota sit terminata perfectio. Cognita ergo hujus numeri perfectione, ad mysteria sacra veniamus. Tabernaculum sex erat cubitorum ex utraque parte. Sex diebus gloria Domini inclinavit super monte Sinai, cooperiens illum nube; quo significatur hujus vitæ tempus. Sex alæ Cherubim temporis sæculi demonstrant. Sextus mensis fuit, in quo factum est verbum Domini in manu Aggei Prophete. Sex tribulationes apud Job sunt hujus vitæ passiones. Sex annis serviebat Domino suo servus Hebraeus. Sex annis seminanda terra. Sex diebus licebat operari. Sex diebus colligendum manna, et Sexto duplam legendum, et alia plurimã a Bungo excogitata. Hactenus de numero hoc.

(2) *In urbe Astigitana.* Nobilis Romanorum tempore colonia, *Julia Firma* post Julii Cæsaris tempora nominata, conventum habuit juridicum. Priscum illud nomen *Astigi* ex sono ipso minime Romano, magnam ejus astruit antiquitatem. Singili flumine alluitur, qui post Bætım tota Bætica est amplior. Urbs ipsa et fluvius prisca, sed nonnihil immutata retinet nomina. *Ecija* enim et *Xenit* appellantur. Ager ejus urbis, non magnus alioqui, feracitate tamen ditat magno opere accolat. Insignis est olei opulentia. Gossypium magna copia seritur. Horti cum fructuum omnis generis exuberantia utiles, amœnissimum præterea totum tractum reddunt. Episcopum olim habuit, quod ex conciliis Toletanis et Hispalensibus constat. Distat a Corduba triginta duobus milliariis, ab Hispali paulo pluribus. Ejus Plinius, Pomponius Mela et Ptolomæus inter alios meminerunt.

(3) *Et sanctus Walabonsus.* Erat hic Mariæ martyris, quæ una cum Flora passa est, frater, ut capite octavo apparetur.

(4) *Eleplensi.* Cum *Ilipa*, aut *Ilipula* (nam auctores variant) verum sit nomen urbis, indeque *Ilipense* et *Ilipulense* exoriatur; nummum tamen pervetustum vidi, in quo *MN. ELPLA* erat scriptum. *Ilipulæ* autem duæ fuerunt, quod ex Plinio et Strabone et Livio constat, in Lusitania altera, altera in Bætica. Ego de hac postrema hic puto intelligi. Eam vero eo loco sitam fuisse, quod nunc non admodum magnum oppidum *Pennastor* dictum, medio

A fertur inter Cordubam et Hispalim itinere videmus, longa disputatione in Hispaniæ antiquitatibus, chronico nostro adjunctis, probavimus. Inde qui velit, petat. Hic locus plura non postulat.

(5) *In vico Cateclara.* Hoc oppidulum et in eo cœnobium latius cap. 8, describitur b.

(6) *Ex vico Frontano.* Et hujus vici postea cap. 8, mentio cum majori explicatione fiet.

(7) *Sancti Zoyli.* Suus quoque peculiaris locus de hoc divo dicendi in divi Eulogii ad Pompelonensem episcopum epistola interveniet.

(8) *Flumen Armitata.* Paululum limumato nomine nunc *Almellato* appellatur: et superaddita Sarracenorum more in principio Arabica voce *Guad*, quæ fluvium significat, integrum sit nomen *Guadal mellato*. Ex montibus progressus hic fluvius, duodecimo ferme supra Cordubam milliario Bætidı intrat. Triginta autem et eo amplius milliaria, quæ divus Eulogius memorat, plane docent situm hoc monasterium fuisse non longe supra insigne illud, quod nunc videmus et veneramur, Franciscanorum cœnobium, cui sanctus Franciscus de Monte nomen est. Nempe vicesimo quarto et eo amplius milliario ab nostra urbe ad ripam ferme hujus fluminis loco edito, ad Septentrionem esse collocatum.

(9) *Sancti Christophori.* Sancti Juliani templum operis pervetusti ex adverso ferme urbis nunc conspicitur. Potuit id nomen immutasse. Certe nullius alterius apparent vestigia.

(10) *De quo supra affati sumus.* Hinc plane apparet hunc Hieremiam martyrem eundem esse, qui supra cap. 2, Tabensis monasterii conditor dicitur. Ejus etiam mentio est libro primo, et libro tertio, cap. 11.

(11) *Septimo scilicet Idus.* Apparet quanto tunc sancti Cordubenses ferventer amore martyrii, siquidem tam frequenter paterentur. Duo tantum dies sabbatum et dominica inter Sanctum et hos sex martyres intercesserunt. Hic namque dies Junii octavus notatur. Libro autem primo pridie idus Junias sexto post martyrium die cremata, in fontem etiam projectis cineribus, fuisse eorum calavera tradidit. Horum sex sanctorum martyrium in Usuardo, sed præcedenti die apponitur. Sunt et apud Equilinium libri undecimi capite ultimo.

CAPUT V.

(1) *Ex Pacensi oppido.* Colonia Pacensis in Lusitania olim, quod ex Plinio constat, etiam juridico conventu nobilitata, Arabum Hispaniam occupantium vastatione ad parvi oppidi formam, ut nunc conspicimus, fuit redacta. Pertinet ad Portugaliæ regnum, *Bejaque* nuncupatur. De ejus nomine, situ, et antiquitate multa egregie, ut semper solet, Andreas Resendius ad Vasæum scribens. Ejus urbis excidium Rasis prosequitur.

(2) *Septimo decimo Kal.* Is est Julii dies decimus sextus, qui eo anno feriam quintam occupavit, quod ex superioribus jam quibus poterit deprehendere. Quadraginta enim et eo amplius dies sine martyrio processere.

CAPUT VI

(1) *Quæ corporis.* De hac sancti Zoyli basilica tunc erit dicendum, cum de ipso martyre in epistolam ad Pompelonensem episcopum scribemus.

(2) *Illi subterraneo specui.* Maurorum fuit mos subterraneos specus in putei fere vastioris formam excavatos, tanquam ergastula ad servitiam noctu concludenda, reosque asservandos habere; quales per omnem Bætiam in arcibus præsertim conspicimus. *Mazmorras* proprio ejus gentis vocabulo nos etiam nunc appellamus. Cordubæ in summi templi compluvio duos ejusmodi putei hodie quoque ostenduntur

^a Imo *Cantillana*, ut astruit sæpe laudatus Florezius tom. XII, tract. 36, cap. 1.

^b Sæpe jam diximus hoc caput vitam nunc

esse Floræ et Mariæ post Documentum Martyriale.

et in carceris hujusmodi usum fabrefactos ab Mauris omnes affirmant; sed illos ego ad continendam et diutius asservendam aquam fluminis potius crediderim fabrefactos. Nam, ut erant Arabes ejus templi superstitiosius veneratores, credenter profecto, reis, captivis, eorumque fœditate et pœdore contaminari. In arce, aut alcubi fuisse hunc subterraneum catrem crediderim. Ductus est mos ab Græcis et Romanis, qui hujusmodi subterraneos carceres habuerunt, et usitato vocabulo *putealia* vocitarunt. Et de puteali, quo Romani Cordubæ habuerunt, jam suo loco diximus. De utriusque etiam carceris discrimine alieni præterea meminit divus Eulogius.

(3) *Tertio decimo Kal.* Dies erat Julii vicesimus, qui eo anno revera in secundam feriam incidere. Habuit Paulus fratrem Ludovicum nomine, qui et ipse martyrio postea fuit coronatus. Libro sequenti, cap. 13.

(4) *Carmonensis monachi.* Carmona etiam nunc eidem oppido nomen est. Romanorum temporibus Carno tantummodo appellabatur. Id veteres numini testantur, in quibus a tergo inscriptum est: CARMO inter duas spicas, agri feracitatem proculdubio deotantes. Est præterea minutissimi situs, ergo ab Julio Cæsare, libro II Commentariorum ea urbs commendata. Ejus etiam mentionem apud Strabonem et Ptolomæum reperies. Sed in hoc autore Carmoniam perperam legitur. Sita est Carmo vicesimo quarto ab Hispani milliaribus, eo itinere quod ad Astigllanam urbem ducit, ab qua milliariibus triginta sex distat.

(5) *Octavo Kal.* Omnia profus concordant. Is enim dies Julii vicesimus quintus, ut ex superioribus liquet, sabbatum necessario fuit: quem septimam feriam divus Eulogius vocat, qui inclusive (ita dicunt) ab Pauli martyrio dies computat.

CAPUT VII.

(1) *Et ceteris mensiam.* Hinc jam apparet divum Eulogium existinasse eodem anno quo superiores martyres, octingentesimo videlicet quinquagesimo primo, has duas virgines passas fuisse. Id in fine hujus capituli manifestius patebit, quod tamen necesse fuit jam hinc ad rectam computationem, quæ mox inveniatur, annotare.

(2) *Igitur referent.* Quotiam divus Eulogius hic aperte scribit, hoc anno octingentesimo quinquagesimo primo Nihilomem et Abdiam martyrium subisse; et revera deceunio antea occisæ pro Christo fuerant; ut quo pacto coherere hæc possint, intelligamus, necesse fuerit diligenter hic et exquisite temporum rationem seriemque haurire.

Cum igitur divus Eulogius hoc ipso anno passas fuisse has duas virgines scribat, et Venerii relatu de earumdem martyrio se certiore factum dicat illud in primis compertum est, hoc ipsam non eo tempore intellexisse, quo apud hunc episcopum Cæsaraugusta rediens (quod sub loco videlicet) fuit. Manifestum enim est ante undecim annos divum Eulogium Compluti apud Venerium fuisse. Iis actè quod cum Eulogius sanctorum sui temporis martyrum studiosissimus semper fuerit, et Pompelone, et in Legerensi sancti Salvatoris monasterio immoratus aliquantum fuerit; si passæ jam eo tempore hæc virgines fuissent, audisset utique de earum martyrio, vel ab Pompelonensi episcopo, vel ab abbate monachisque Legerensibus. Nam et non longe ab Urbevetano oppido et Boscâ aberant, et quæ consecuta postea sunt, docent, magnam utrobique harum

De puteali Morales loquitur in tractatu de Cordubæ urbis origine, situ, et antiquitate, quem Eulogii editioni subjecti. Inde nos sequentia transcribimus. Habuit etiam Romanorum tempore ad Romanæ civitatis et aliarum magnificentissimarum civitatum imitationem puteal Cordubæ. Tum unum representat inibi asservatum, et prosequitur: Aristoteles

martyrum rationem semper nabitam fuisse. Restat ergo, ut post divi Eulogii redditum passæ sint, et Venerius ad ipsum de his scripserit, non coram retulerit. Jam vero paulo antequam hæc de his sacris virginibus scriberet Eulogius, epistolam Venerii pervenisse, sit profecto ex ipsis auctoris verbis verisimile. Primum ex prima et secunda hujus capituli periodo. Nam pene manifeste indicat, se nihil antea de harum duarum virginum martyrio intellexisse. Deinde ex illis verbis paulo post: « Pius tamen illa sanctorum tropæa elucubranda sunt, quæ ratio et cursus mensium ordinatim, ut acta fuerint, adducit, licet in aliis regionibus gesta existierint. » Sequitur illud etiam, quod multum juvat hanc conjecturam: « Sed quia una est confessio, quæ utrosque coronavit, idemque tempus quod utrosque per feralem impietatem in cœtum præmisit, » etc. Non idem tempus diceret, si annis antea aliquibus passas fuisse intellexisset. Hoc igitur ipso anno apparet Venerium episcopum ad Eulogium de his duabus martyribus scripisse. Et idem episcopus longe ab Urbevetano oppido positus (quinquaginta enim ferme Hispanis leucis Complutum inde distat) Sarracenum præsertim truculentia Christianorum præpediente discursus et itinera, temporis in quo interfectæ fuerant ignarus, superiori anno occisas fortasse scripserat. Aut si nihil scripserat de tempore, divus Eulogius, qui nunc tandem cognosset, proximum annum his dedit, ratus in eo periisse. Et illa divi Eulogii postrema verba: « Ferunt tamen, quod illa virginalia cadavera in loco quo ab ethnicis altis serobibus magis abscondita quam humata sunt, signis et miraculis coruscant, et gloriam emerite consolationis virtutum efficientia tam fidelibus quam gentilibus ostentant: » hæc, inquam, verba aperte indicant Eulogium et Venerium pauca, subobscura, et incerta de his virginibus comperisse, qui hoc tempore ibi sepultas credant, neque intelligant octo jam antea annos, quod mox videbimus, inde fuisse translatas. Hæc ita conjectari et rimari cogimur, ut divum Eulogium excusare possimus, cum constet has sanctas virgines ante annos decem pro Christo interemptas. Anno namque Domini octingentesimo quadagesimo secundo, Junii mensis die decimo octavo, ipsarum corpora in Legerense monasterium sancti Salvatoris translata sunt. Id ex diplomate regis Innigui Aristæ constat, quod Stephanus Garibayus in suo diligenti satis rerum Navarricarum chronico apposuit. Et cum de tempore martyrii earumdem virginum præve sententium opiniones opportune idem auctor ibidem confutaverit, annum tamen ipse astruere non potuit. Neque ego tamen possum; sed conjecturis non levibus ducor ut credam anno octingentesimo quadagesimo pro Christo occubuisse. Etenim divus Eulogius, ut suo loco ostendemus, Pompelone, et in Legerensi monasterio anno Domini octingentesimo trigesimo nono fuerat; et (quod paulo ante probavimus) nondum martyrium subierant. Et tamen anno quadagesimo secundo post octingentesimum earum corpora transferuntur. Paulo post etiam ex astronomica supputatione multo evidentius hoc ipsum confirmabimus.

(3) *In urbe Bosca.* Mira est Breviatio, ut vocant, in nominandis his oppidis varietas. Illud constat passas has duas virgines fuisse non longe ab Najara urbe, in oppido, qui nunc appellatur *Castro viejo*. Quod Latine Castrum vetus redditur. Ibi sepulcrum sanctarum martyrum ostenditur, ibidem

porro in Politici docet, non nisi magnas urbes puteal, hoc est, subterraneum carcerem ad putei similitudinem excavatum, habere solitas fuisse. Et Libonis puteal Romæ tum ab oratio celebratum non uno loco legimus, tum etiam in argenteis nummis depictum et inscriptum videmus.

^b Infra, cap. 8.

alia sunt priscae recordationis vestigia, et ibidem tanquam alumnae et indigenae summa totius regionis veneratione coluntur. Hoc omnino compertum et indubitatum possum affirmare. Nomina illa *Berbetanum* seu *Urbevetanum* et *Castro Bigeti*, quae in Breviariis nostratibus leguntur, ex Castro veteri videntur corrupta. Bosca quae urbs fuerit, non possum explicare. In veteri exemplari ^a *Oscæ* non *Bosca* fuit: ego usitatum magis nomen reposui. Nam *Oscam* remotam admodum in Aragonensibus *urlem*, non credo fuisse tractas sanctas virgines.

(4) *Nunilo et Alodia*. *Elodia* fuit in veteri. Nos *Alodiam* substituimus, vulgata consuetudine multarum per Hispaniam Ecclesiarum, quae festum harum sanctarum martyrum celebrant, earumdemque historiam in matutinis legunt.

(5) *Materiteræ nutritione*. Longe diversum narrat matutinales per Hispaniam lectiones, et sanctoralia, quae vocant, manuscripta. Orbas nimirum propinquum quemdam tutandas suscepisse; cumque is Mahometico errore teneretur, neque a Christi fide sanctas virgines posset avertere, ab eodem delatas et ad praesidem ductas.

(6) *Sub ictu gladii corruerunt*. Lectiones in Breviariis plura eademque pientissima de caede et sepultura sanctarum sigillatim commemorant. Et in manuscriptis praesertim, ut vocant, sanctoralibus latius continentur. Inde nos apponemus, quia scitu sunt dignissima, et non plene assecutum divum Eulogium historiam harum virginum confirmant.

Tunc praecipit rex lictori dicens: Percute gladio et absconde earum capita. At lictor tertio regem interrogat an feriret? Et ut feriret tertio cum audisset, dixit majori: Extende cervicem. Tunc sancta Nunilo dixit ad sororem suam minorem: Vide, germana, ne aliter facias quam ego factura sum. Cui sancta Alodia respondit: Nihil dubites, germana, quod ego aliter faciam. Statimque sancta Nunilo alacri animo prosiliens, apprehensis crinibus caput sibi circumligans, dicit ad lictorem: Feri velociter. Ille elevatum in altum gladium deposuit super eam: non in medium cervicis locum, sed in mandibulas illud deponens; unde nec penitus caput ejus abscedit. Cadenteque in terram corpore, paululum crura ejus nudata sunt. Quod cernens soror ejus, festinans, protracta veste contextit. Quo facto multitudo hominum miratur. Fideles gaudebant, infideles tabescebant. Dixitque iniquus rex carnifici: Sine modo: ne serias. Tunc ad sanctam Alodiam dixit: Quid proderit tibi, si moriaris? Consenti nobis, et vives nobiscum cum multo honore. Quibus martyr respondit: Non consentiam: festina, percutite me, ne sola pergam. Et elevans oculos, vidit animam sororis suae in columbae specie circumdatam, et dicebat: Exspecta me, germana, exspecta me modicum. O mira virtus Altissimi! Puella quae gladium non longe micantem cavere non poterat, in propriam cervicem descensurum non pertimuit, sed apprehensam syndonem, qua vestiebatur, sibi in crure alligavit, et capillis suis faciem suam extersit. Inde flexis genibus super corpus sororis suae, praebuit se percussori, qui uno ictu caput ejus amputavit. Sicque martyres

^a Quod sic fuerit in veteri exemplari nos penitus induxit, ut *Oscæ* non *Bosca* in textu posuerimus, quem parum recte Morales emendavit: nam praeter vetustum Eulogii exemplar, quod eas virgines *Oscæ* passas refert ex confessione ejusdem Morales, omnes martyrologi, praeeunte Usuardo et agmen claudente Baronio, qui eas commemorant, idem confirmant. Ubi autem haec sita fuerit *Oscæ*, variant auctores, adhucque sub iudice lis est. Franciscus Didacus Aynsa et Iriarte pro notissima *Oscæ* Aragonensi decertat in ejus historia, lib. II, cap. 34 et 35, cui licet remissive astipulatur perdoctus vir Emmanuel Risco tom. XXXIII *Hisp. sacr.*, tract. 69, cap. 49, num.

A una die, una hora, martyrium suum victrices consummaverunt in pace, quinta feria ^b duodecimo *Kalend. Novembris*.)

Hæc nos ex vetustissimo Sanctoralis codice ante sexcentos annos Gothicis litteris in membrana descripto transcripsimus. Is fuit inclyti cœnobii sancti Petri de Cardenna Benedictinorum, nunc in regio sancti Laurentii Hieronymianorum servatur. Ibi in titulo scriptum fuit passas fuisse sanctas virgines sub Zumahil praeside, æra tamen aut annus signatus non fuit. Sed cum Octobris dies vigesimus primus ibi signetur, et in quintam feriam eo anno incidisse sit superadditum, ex consueta nostra astronomica computatione constat, anno Domini octingentesimo quadragesimo sanctas virgines in Christi confessione fuisse coronatas. Is enim annus post triginta integras cycli solaris conversiones nonus fuit in trigesima prima. Fuit autem bissextus, habuit litteras dominicales D C. Et cum C mense Octobri deserviret, dies vigesimus primus in quintam feriam incidit.

(7) *Undecimo Kal.* Cum divus Eulogius in anno, ut ostendimus, aberrasset, inde etiam dies non potest recte signari. Et in Usuardi quidem martyrologio vigesimus secundum Octobris diem festum harum sanctarum virginum occupat, quod et in Breviariis nostratibus servatur; sed regum Diplomata, ut mox apparebit, diem vigesimum primum astruant. Et omnes ferme Hispaniae Ecclesiae earumdem virginum festum concelebrant. Tanta fuit in eisdem martyrii praestantia et illustris claritas.

(8) *Quarum Corpora*. Hinc posteaeducta in Legerense sancti Salvatoris cœnobium, quod non procul admodum distat (ut diximus) sunt translata. Et quanquam uno illo Innigui Aristæ regis, quod supra retulimus, diplomate satis hæc sit testata translatio, libet tamen duo alia apponere, quæ ex eodem Legerensi monasterio descripta cum multis aliis habuimus. Ex quorum altero constare poterit 21 Octobris, non 22, sanctas virgines occubuisse.

^c Æra millesima sexagesima die duodecimo *Kal. Novembris* ^c, Sanctus major rex Navarrae, et Castellae, et Aragoniae facit ad corroboracionem ordinis sancti Benedicti domino et magistro suo Sancto episcopo donationem de Legerensi cœnobio, quod est fundatum in honore sancti Salvatoris, et continet membra virginum et martyrum Christi Nunilonis et Alodiae cum innumerabilibus sanctorum reliquiis. Considerans enim semper de inimicis suis triumphasse, et omnes illos per circuitum suum sibi subjugasse; videns etiam, quod post Maurorum invasionem laici sæcularisque ordo Ecclesias totius Hispaniae habuerunt, eas ecclesiasticis viris tradere decrevit. Et audiens beati Benedicti doctrinam ubique rutilare, cogitavit qualiter in regionibus suis eam posset transplantare. Et mittens ad Cluniacense cœnobium, evocavit inde abbatem Paternum et cum illo gregem monachorum, quos in ascysterio sancti Joannis Baptistae constituit. Nunc vero praedictus rex Sanctus praedicto Domino et magistro suo Sancto episcopo devota mente commendat et concedit praedictum monasterium Legerense cum possessionibus, quas antecessores reges ei dederunt.

7. RR. Fr. Mohedani tom. V *Histor. Litter.*, lib. II, § 2, sub num. 16. not. 1 affirmare non ambigunt, *Oscam* cujus Plinius meminit, circa urbem fuisse Tucci (hodie *Martos*) in regno Giennensi; aliis vero examinandum relinquunt, an hæc fuerit *osca* Eulogii. Nos in tam dubio argumento sententiam rejicimus Morales ad Rucones sanctas virgines ablegantis, sed inter Bæticos et Aragonenses litem dirimere non audemus.

^b Potius *undecimo*, ut Eulogius, cui congruit quinta feria et littera D anni 851.

^c Anno Domini millesimo vigesimo secundo, die octobris vigesima prima.

et alii quatenus in eo ordinem monachorum constituat, ubi corpora parentum regis requiescant. Facta charta ut supra in præsentia multorum, qui venerant adorare Deum, et celebrare festivitatem sanctarum martyrum in prædicto monasterio, regnante clarissimo rege præfato Sancio in Castella, in Pampilonia, in Alava, in Aragona, in Suprarbi, in Ripacorcia, in cuncta Gasconia, in Leyeut. Testes :

- † Eximena regina, mater regis,
- † Regina donna Munia Major Garsia,
- † Ranimirus Gundissalvus,
- † Bernardus Mattus Aragonensis episcopus,
- † Sancius, abbas Lejerensis, et episcopus Pampilonensis,
- † Paternus, abbas Sancti Joannis,
- † Eneco Abbas Honniensis,
- † Senior Exemeno Garces,
- † Senior Garcia Lopeiz, et Fortunio Sainz, et Acenar Fortunionis, et Fortunio Ossuaz, et Garcia Fortunionis, et Fortunio Sainz. »

Anno etiam millesimo trigesimo secundo, idem rex eidem monasterio hujusmodi diploma concessit.

† *Æra millesima septuagesima, septimo Kal. Januariæ feria tertia.* Ego Sancius, gratia Dei rex, dono vobis domino et præsulì sanctissimo domino Sancio, vel omni collegio monachorum cœnobio Lejerensi, sub aula sancti Salvatoris, ubi sunt corpora beatissimarum virginum et martyrum Nunilonis et Alodix, necnon reliquiæ apostolorum et martyrum, quæ ibi reconditæ sunt : dono, inquam, vobis in valle de Ostella, prope villam quæ dicitur Portiella, monasterium, quod dicunt Sancti Joannis, cum suis terminis : et in Pampilonia parrochiam de Sancta Cæcilia, et in valle de Garonio, monasterium quod dicitur Zeyazahassa.

† Ego rex Sancius serenissimus regnans in Pampilonia et Aragonia, in Suprarbi, et in Ripacorcia, et in omni Gasconia, atque in cuncta Castella, et Legionem, sive in Astorica, confirmo.

† Munia Mayor, regina, conf. Ranimirus, proles regis, confirmo. Garsia, frater ejus, confirmo. Gundissalvus, frater ejus, conf. Fernandus, germanus ejus confirmo.

† Manctius, Aragonensis episcopus, conf. Sancius, Pampilonensis episcopus. Arnollus, Ripacorciensis episcopus. Munio, Alavensis episcopus. Julianus, episcopus Castellensis. Pontius, episcopus Ovetensis.

† Fortunius Sancii, dominator Caparroso. Fortunius Sancii dominator Falces. Acenarius Fortunionis dominator Ugarte. Garsia Fortunionis dominator Funes. Lope Eneconis dominator Arruesta. Fortunio Uxuaz Cantabriensis. Don Petro sub imperio regis imperans Najara.

† Valassius Fenestella ex palatio regis exaravi, et accipi pretium propter hanc scripturam quinque modios tritici.

† Eximena regina Vetula ancilla Dei, degens in D Reperis, confirmo. »

Paucis post martyrium harum sanctarum virginum annis regina fuit Hispaniæ, quæ alterius no-

† *Æra millesima septuagesima, septimo Kal. Januar., feria tertia.* Ita edimus emendantes typographi Complutensis errorem, in cujus editione legitur : *Æra millesima, septuagesima septima*, etc., unde ad editionem Francofurtensem manavit. Neque non facile nobis fuit erroremprehendere, cum immediate ante ipse Morales hujusmodi diploma concessum scripserit, anno 1032, quod etiam ad marginem annotavit. Id si animadvertisset Gabriel Cossartius a castigando Ambrosio proculdubio abstinuisset, quem in eo lapsum putat (in notis ad concilium Pinnatense, habitum in monasterio Sancti Joannis de la Peña in Aragonia), ideoque legendum conjectatur *æra* 1067, seu anno 1029, quo adhuc regnabat

A mine Nunilo vocaretur. Id cum in nostris historiis non sit scriptum, Oveti in camera sancta, de qua jam diximus, video esse testatum. Ibi namque inter prisca regum nostrorum donaria arca etiam est duorum pedum longitudine, tabellis pretiosissimis achatis lapidis auro circumclusis coagmentata et fabricata, gemmis etiam undique dives. In fundo, qui est argenteus, hanc habet inscriptionem, quam ipse fidelissime transcripsi :

SUSCEPTUM PLACIDE MANET HOC IN HONORE DEI,
QUOD OFFERUNT FAMILI CHRISTI FROYLA ET NUNILO
COGNOMENTO SCENENA.

HOC OPUS PERFECTUM ET CONCESSUM EST SALVATORI
OVETENSI.

QUISQUIS AUFERRE HÆC DONARIA NOSTRA PRÆSUMPERIT,
FULMINE DIVINO INTEREAT IPSE.
OPERATUM EST ÆRA DCCCCXLIX.

Neque dubium esse potest quin donum sit Froylæ regis secundi. Nam præter opulentiam, quæ regia plane est, multa sunt alia quæ id aperte testentur.

Corpora harum sanctarum virginum hinc postea Bononiam fuisse translata Vasæus scripsit. Sed nemo dubitat nunc etiam in eodem sancti Salvatoris Legerensi cœnobio asservari.

CAPUT IX.

(1) *Qua Faustus.* De inclity Toletana urbe jam diximus^b. De sacris his tribus martyribus Cordubensibus celeberrima est in omnibus Hispaniæ Ecclesiis memoria insigni festivitate consecrata, et copiosa historia in lectionibus matutinis repetita. Martyrologia omnia, et quicunque de sanctis scripserunt, eorum insignem habent mentionem ; sed variat alicubi festus dies : alibi vicesimus octavus Septembris : alibi Octobris tertius decimus signatur. Ubi-que leguntur exusti. Illud diligenter est animadvertendum horum sanctorum martyrum cineres ad hæc usque divi Eulogii tempora Cordubæ asservatos fuisse.

(2) *Campaniæ Cordubensis.* Campaniæ nomen peculiariter ab Romanis olim ei Italiæ regioni fuit attributum, quæ Neapolim, Capuam aliasque vicinas urbes habebat : et quod campestris tota esset et plana, ita est appellata. Alioquin Campania pari ratione quæcunque similis regio dici potest. Nos certe Hispani id nomen in plana quæque transtulimus. Nam planities illa in Vaccæis, quæ longo tractu protensa Campos nunc, olim *Campi Gothorum*, ut est apud Rudericum Toletanum, nuncupabatur ; *Campaniam* vocatam in Compostellana^c historia, ante quadringentos annos scripta reperio. Sed peculiare magis fuisse videtur, ut Cordubensis planities tan- tope ab Strabone fertilitatis nomine commendata, Campania diceretur. Nomen adhuc paululum immutatum cum *Campiñam* vocemus, perdurat.

(3) *Æra octingentesima nonagesima.* Hoc loco in vetusto codice ad signandum numerum nonagesimum nota quædam fuit et litterarum colligatio peregrina, nobisque Hispanis penitus ignota, ut Gothicam fuisse appareat. Ea fuit hujusmodi : L littera

in Aragonia Sancius major : verum irrito conatu, nam eo, quem Morales designavit, anno 1032 et regnabat Sancius, et dies 26 Decembris simul assignata incidit in feriam tertiam. In eo vero, quod legendum putat *Manctius Aragonensis episcopus*, ubi privilegium habet *Martinus*, lubenter illi assentimur, et cum eo emendamus. Productis enim gravissimis testimoniis evincit, nullum tunc temporis exstitisse Aragonensem episcopum, *Martinum* appellatum, nec *Sanctium*, quorum utrumque legitur in aliquibus hujusmodi privilegii exemplaribus.

^b Scholia in Eulogii Vitam, num. 20.

^c Lib. 1, cap. 16, 26, 30, et lib. III, cap. 53, tom. XX Hisp. sacr.

quinquagesimi numeri nota vulgaris, fait posita. A inde x adjuncta, sed cui minutula altera l. superiori ex parte superioris apicis cohaeret: ita ut quadragesimi numeri hae vulgaris nota xl completeretur, et ex notis utriusque quinquagesimi et quadragesimi numeri integer nonagenarius esset perfectus. Eam ergo notam ad eum modum innexam in vetustis quatuor sacrorum conciliorum codicibus, quos habent sancta Ecclesia Toletana et regium divi Laurentii monasterium ordinis sancti Hieronymi ad oppidum *Escarfil* vocatum, jam antea observaveram, et quae esset liquido deprehenderam. Quae omnia mihi hic sigillatim demonstranda fuerunt, ut si quis in vetustum divi Eulogii codicem incidisset, minime haereret, aut dubitaret: sed manifestam veritatem illico intelligeret, sequentiaque omnia probe digesta conspiceret ^a.

CAPUT X.

(1) *Fuit praeterea*. Ex satis humili exordio sublimiori postmodum oratione divus Eulogius insurgit, B iuxta Horatii praecipuum fulgorem ex fumo proferret. Voluit enim plenius stylo grandiori horum martyrum historiam continuare, et spiritus vere Christiani vere ad martyrium anhelantis ardorem dicendo proferre. Id non sine pia animorum commotione pii lectores non uno loco animadvertent.

Videtur Fr. Laurentius Surius Carthusiensis in fragmentum divi Eulogii inoidisse. Tomo enim quarto, de *Probatis sanctorum historiis*, totum hoc caput cum nomine auctoris inseruit. Ibi semper Natalia non Sabigothonis Aurelii uxor nominatur. Surius autem more suo dictionem hic quoque et sancti martyris stylum limavit. Id monuisse oportuit, ut nemo mireretur nimium illa orationis filo ab his discordare, quae nos religiose admodum nihil prorsus immutando, ut erant in exemplari conservavimus. Si quae autem diversa in Surio referuntur, suis hic nos locis annotavimus.

(2) *Ut in parte stramentum*. Obscure significat pondere catenarum asini cliellas subversas et dejectas, ita ut in eandem deluerent: eo enim crura retrorsum asello insidentis inclinata fuisse videntur. In Laurentio Surio, longe diversa haec referuntur, et paulo post coelestes per somnium visiones annectuntur ^b. Ego nihil prorsus in nostro exemplari deesse video, ut haec superaddita olim ab aliquo existimeim. Postmodum etiam filiarum Aurelii nomina Felicitas et Maria apponuntur. Desunt vero quae de consulto Alvaro Eulogius prosequitur. In supplicio tamen Sabigothonis plura referuntur.

(3) *Serenissimi praceptoris*. Diximus qua modestae ratione Alvarum, qui condiscipulus fuisse, praepotorem suum vocet Eulogius. Serenissimi etiam titulum additum, nobilitatem in Alvaro astruere demonstravimus.

^a Miramur sane, qui fieri potuit, ut Morales, qui hoc ipso loco se tandem huius notae X vim deprehendisse fatetur, quae in codicibus Gothicis mss. tam frequenter occurrit, non animadvertit in suorum Chroniconum editionibus hac notitia posterioribus quamplurima facile corrigi potuisse, quae aliqui nimis perturbata reliquit. Cum enim ubi haec nota occurrebat X pro decem accepisset, non pro quadraginta, ut fieri debuit, factum est ut imprudens nesciensque in variis chronologiae erroribus incidit, quos nec huius loci, et nimis prolixum esset indicare.

^b Videas sub textu in nota nostra coelestis visionis narrationem quam Morales commemorat. Enisavero et nos arbitramur eam superaddititiam esse; sed cum in animarum iudicere nunquam poterimus, fuisse a Surio pro lubitu inventam, sed ab ipso potius in aliquo repertam codice, placuit eam transcribere.

^c Cum neque persuasum habeamus et hanc alteram

(4) *Monasterium sancti Sabbae*. Celebratur in libris de sanctorum Patrum Vitis hoc coenobium: et ipse sanctus Sabba ubicunque de sanctis eremi cultoribus agitur, est notissimus.

(5) *Martyrii sui brevitarium*. Hac voce Plinius et Suetonius utentes docent quodcumque opus et in historia praesertim, summatum et per compendium scriptum sit, ita solere appellari.

(6) *Revelatis vultibus*. Apparet profecto Christiani moris tunc ex Pauli apostoli doctrina fuisse, ut non in ecclesia solum, sed in itinere ad ecclesiam caput feminae velaret. Poterat etiam honestatis causa et ne ab Sarracenis pulsarentur, velatis capitibus feminae Christianae misero illo captivitatis tempore incidere.

(7) *Osculatis manibus ejus*. Cum sacerdos non esset, reverentiae tamen ergo ab martyre futuro veluti benedictionem sacerdos etiam Eulogius petebat. Nisi credas jam tunc hunc morem lodiernum coepisse, ut nos Hispani osculari manus et dicamus et facere aggrediamur.

(8) vi *Kal.* Multis locis apparet Adonem archiepiscopum hos divi Eulogii libros legisse, et in horum martyrum mentione praesertim: siquidem quamvis sub compendio, omnia tamen digniora retulit quae hic ab Eulogio commemorantur. Ceterum referente Equilino episcopo, non Sabigothonem, sed Nataliam ejus loco nominat. Sed neque Ado, neque Surii fragmentum recte diem aut mensem notarunt, qui Augusti vicesimum septimum his martyribus tribuerunt.

(9) *Pilemelariensi coenobio*. Cum iterum Iusius huius coenobii mentio occurrerit, tunc nos de ejus situ, quae oportet dicemus: id erit libri tertii capite undecimo. In Surio praedictum ab Aurelio refertur, se ibi spelendum ^c.

(10) *Apud Genesium martyrem*. Metonymia, qualis illa Horatii:

Scripta palatios quaecumque recepit Apollo.

Et multa hujusmodi, quibus Christiani frequenter utimur.

(11) *Et Sabigothonis incolunt*. Locus hic in veteri codice fuit mutilus, et linea integra cum dimidia vacua relicta, ut si quando posset suppleri. In Surio neque capitum saltem mentio est.

CAPUT XI.

(1) *Contribulis noster*. Tum hic, tum etiam superius hac voce usus Eulogius, indicat plane habitationis tantummodo vicinitatem ^d.

(2) *Rojana*. Neque hic quid dicam, tametsi exquisierim, reperio. Eodem quoque silentio *Fraga* locum et Lejulesensem vicum, qui paulo post nominantur, praeteribo.

(3) *Elberi*. Corruperant nomen hujus urbis Gothica

Surii accessionem non commentum ejus esse, sed eam ipsum ex codice aliquo eruisse, en illam tibi subjecimus: *Praedixerat. . . . idem martyr Christi Aurelius, quod in eum locum esset deportandus post mortem, atque ibi tumalandus. Nam veniens eo causa orationis, tribus fere diebus antequam comprehenderetur, una ex iis Deo sacratis feminis, quae ibidem erant incluse, dixit ad eum: Domine Aureli, ecce habes nunc ad martyrium pergere. Quid ergo mihi dabis? Et ille: Non habeo, inquit, quod possim modo donare tibi: dabo tamen postea memetipsum, annuente Domino. Factumque est, ut saeculo mortuus, quod promiserat, jam vivens cum Christo adimpleret praestante ipso, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus in saecula saeculorum. Amen.*

^d Recte Petrus Dolmans ad diem vigesimum Augusti: Cum eadem vox cap. 6 ejusdem libri cognitionem sanguinis significet, non video cur ad alium sensum hic debeat transferri. Videas in eo capite notationem Schot.

tempora; cum *Iliberi* Romani protulissent. Ex illa corruptela majorem postea Arabes invexerant, *Elviriam* nominantes, unde nos tandem nunt *Elviram* pronuntiamus. Fuit enim urbs hæc non longe ab inclita urbe Granata, in colle qui nunc *Elviræ mons* appellatur; cum urbis etiam porta quæ eo ducit, *Elviræ* nominetur. Illud animadversione dignum, vero simillimum videri, *Ili* prisca Hispanorum lingua oppidum significavisse. Inde tot urbium, sed in *Bætica* præsertim, nomina id in principio retinebant. *Iliturgi*, *Iliberi*, *Ilipula*, *Ilipa*, et alia hujusmodi. De quo nos in Hispaniæ antiquitatibus.

CAPUT XII.

(1) *XVII Kal.* Dies est Septembris quintus decimus, qui aperte in veteri exemplari notatur. Usuardus, Breviarium Cordubense, Ado, et Equilinus paucis diebus variant. In Adone et Equilino *Emilianus*, non *Emila* scriptum legitur. Et recte sane non longo intervallo post Christophorum et Leovigildum hos duos martyres coronatos scripsit Eulogius.

CAPUT XIII.

(1) *Cum adhuc.* Notat hic quoque modicum temporis intervallum; et nullus equidem dies intercessit.

(2) *Fanum illud.* Templum hoc Cordubense intelligit Arabiæ structuræ, quod hodie perdurat, majorisque Ecclesiæ dignitatem obtinet, et sua magnitudine, columnarum multitudine, marmorum præstantia, operis subtilitate, et multis aliis sui partibus admirationem, atque adeo stuporem spectantibus præbet. Jam enim fuerat ædificatum a rege *Abdarrabman* secundo, et *Issen* ejus filio. Auctores sunt *Rasis* et *Rudericus Toletanus*, antistes in Arabum historia.

CAPUT XIV.

(1) *Tunc jam proculdubio.* Aut significat neminem deinceps tam ex Christianis quam ex Sarracenis ausum fuisse non deferre ad iudices quemcumque audisset pseudopropheta *Mahometum* maledicentem: aut certe permissum Sarracenis fuisse, ut quem Christianum ita maledicentem audirent, ipsi protinus, non spectata publica damnatione, impune interimerent.

(2) *Quod quibusdam.* Docent ad hunc modum sacri theologi, martyrium donum Dei esse, quibusdam peculiariter a Deo tributum. Illud autem est animadvertendum, diversam hanc esse Ecclesiæ Hispanorum persecutionem ab illa Cordubensi, in qua captus est divus Eulogius. Tempora id docent evidenter. Et libri primi capite primo nos exquisitis docuimus.

CAPUT XV.

(1) *Nos quoque auctores.* Hanc gravissimam insectationem pertulit divus Eulogius, quasi futuri martyrii præludium. Ut non subito gladii ictu tantummodo mactaretur, sed carnifices quoque ejus ipsi Christiani, ipsi fratres existerent, quotidiano convicio illum proscindentes.

(2) *Præsentis concilio episcoporum.* In tanta calamitate et dira Ecclesiæ persecutione, convenerat prælati, ut de remedio, si possent, quoquo modo providerent. Et rex etiam jusserat undique metropolitanos, quod mox apparet, convenire. Nationale ergo, uti vocant, concilium hoc fuit: nisi conciliabulum tali auctore congregante malis appellare. De hoc sceptore postea lib. III, cap. 3.

(3) *Inhibuit esse martyrium.* Hæc quæ sequuntur ad finem usque periodi, decretum ab concilio editum continent, subobscurè tamen. Concilium enim præsulum in concilio fuit (ut misere laboranti et periclitanti Ecclesiæ hac ratione prospicerent) edicere quidem et præcipere quod regi, quod proceribus placere posset leviter intuentibus. Cæterum cum vererentur quippiam, quod Dei summi majestatem

A et Christianam religionem offenderet, constituere; ita decreti verba attemperarunt, et consulto quasi sabrefecerunt, ut nihil impium, si quis penitus rimaretur, assererent. Hoc est quod in sequentibus prosequitur divus Eulogius. Et multo quidem erant omnia in exemplari obscuriora, et quæ multo cum labore, adhibito etiam sapientissimorum hominum judicio et lima, fuerunt dilucidiora aliquanto, una aut altera voce tantummodo adjecta, reddenda.

(4) *Inculpabile.* Hoc est, culpa prorsus non caruit. Sententiam enim suam jam hic profert divus Eulogius: Et de hoc ipso edicto libellis etiam et schedis evulgato locutus videtur libro primo ad finem. Quanquam manifestum est de altera diversa ab hac Sarracenorum perturbatione initio libri hujus capite primo scribere: ut ipsius sancti verba tum hoc, tum etiam illo loco, et initio septimi capitis aperte declarant.

(5) *Quinimo nisi legitima satisfactione.* Hoc ait: Necessè fuit profecto imbecillibus satisfacere, ne edicto scandalizarentur, si forte id tantummodo quod ab Sarracenis volebat concilium intelligi, ipsi etiam intelligerent. Oportuit ergo ut his, imbecillibus inquam et pusillis, satisfaceret, tum legitima interpretatione ad eos et propter eos adhibita, tum etiam causis explicatis, quæ ad eum modum edictum confirmare compulissent.

CAPUT XVI.

(1) *Denno pontifex.* Cordubensem episcopum intelligo, quem nusquam proprio nomine designat. Apparet autem iterum antea hunc ipsum præsulum in vincula fuisse conjectum, *Reccaffredi* tumultu, ut ego existimo.

(2) *Pendentia stipitibus.* Quatuor martyrum *Emilæ* et *Hieremilæ*, *Rogelli* et *Servio-Dei*, qui postremi passi sunt, intelligi necesse est. Cæterorum hancque, ut ex superioribus liquet, non supererant, exusta partim, partim sepulta. Quod ad sequentem temporis pervestigationem hic jam annotasse oportuit.

(3) *Nos autem.* Hinc apparet divum Eulogium hunc librum secundum hoc ipso tempore quo *Mahomad* regnare cepit, scripsisse. Nondum enim sequentia, quæ tertio libro prosequitur, gesta fuerant. Quod plenius etiam superaddita hoc loco oratio demonstrat, in qua præterea latere se dicit, cum scriberet.

(1) IN ORATIONEM.

Mos fuit ab Gothorum temporibus ductus, ut Hispani scriptores opera sua oratione ad Deum fusa aut inciperent aut clauderent. Id in divi *Mefonsi* opere de Laude virginitatis sacratissimæ *Virginis Mariæ*, et in sancti *Juliani* archiepiscopi *Toletani* libris apparet.

IN LIBRUM TERTIUM.

CAPUT IV.

(1) *Et quia undique.* *Rasis* *Omarum* *Hacanis* filium contra hunc *Mahometum* regem rebellasse scribit, ipsumque ab regis exercitu in prælio interceptum. Vixit deinceps, eodem auctore, quietus in regno. *Rudericus*, *Toletanus* adversum regem insurrexisset, in Arabum historie scripsit. Vixit sunt, et magna strage deleti *Toletani* cum rege *Ordonio*, qui suppetias eis ferebat. Crediderim *Omarum* *Toletanorum* ducem fuisse.

(2) *Cæsum et fugatum.* Ego divo Eulogio magis crediderim quam *Rasi*, qui omnia ei peccata et propterea ubique evenisse commemorat. Quanquam cum primo prælio fusus ejus exercitus fuisset, potuit deinde et ipse vincere et rebelles domare.

CAPUT VII.

(1) *Ex urbe accitana.* Urbs hæc nunc *Guadix* in Granatæ regno vocatur. Nec est hujus loci causas et testimonia afferre, quæ in Hispaniæ antiquitatibus

congressimus, ut eandem esse Guadixiensem urbem, et Accitanam Romanorum olim coloniam orbaremus.

(2) *Se Tabanensi.* De hoc monasterio, de isto etiam altero sancti Salvatoris superius crebra fuit mentio. Pinnæ Mellariæ retro quoque meminit, sed suus adhuc erit locus de illa dicendi capite undecimo.

(3) *Fortissimum vero athletam.* Diem et annum hic prætermisit Eulogius. Ex Usuardo, Adone, et Equilino Idus Junii fuere, hoc est tertius decimus ejus mensis. Et siquidem die insequenti Anastasius est passus, ut proximo capite scribitur; planum etiam ex Eulogio fit tertio decimo Junii sanctum Fandilam fuisse trucidatum.

CAPUT VIII.

(1) *Quem sequens alio die.* Insequentem nullo interjecto diem, hoc est crastinum intelligi debere, ex die cædis sancti Fandilæ indicatur.

(2) *In cenibus egerat.* Locus, quantum ego capere possum, est corruptus; nam neque *cenibus* vocabulum quid significet reperio, neque tamen quo pacto emendare possim, succurrit. Et in veteri ita plane fuit scriptum: nisi forte quis legendum credat *scenibus* per s, et tabernacula velit intelligi, unde et *Scenitæ* Arabes dicuntur.

(3) *Natione Getulus.* Getulia Africæ pars est. Hinc autem opinio illa ortum habuit, ut ex Sarraceno- rum progenie editum hunc divum credatur. Potuit profecto ex parentibus Christianis nasci. Erant enim in Africa, tametsi a Sarracenis occupata, Christiani, quemadmodum in Hispania Mozarabes.

(4) *In horam nonam.* Computatio est Romanorum in sacris etiam Evangelii usitata. Hujus autem sancti martyris festum nonnullæ Hispaniæ Ecclesiæ celebrant, totumque hoc de Dignæ virginis insomnio iisdem pene verbis in lectionibus referunt. Unde constat divi Eulogii libros legisse, quicumque ei festivitati historiam compararunt. Et nos etiam quædam in libro de sanctis martyribus Justo et Pastore scripsimus; sed cum nondum D. Eulogii scripta vidissemus.

(5) *Nolite me Dignam.* Vera humilitas ex sui cognitione dejecta, in cælum tamen usque ad Dei cognitionem effertur. Multa sunt autem, quæ perfectam nobis nostri cognitionem præstare possint. Sed illud unum est, quod ad eam ipsam me sæpe perducit. Nunquam me totum mihi plene cognoscendum offero: introspicere me undique omni ex parte non sustineo: et aliquid incompertum reliquisse, meipsum misere fallens, pene exulto. Hoc, qualis sim, demum mihi ostendit. Hic miserabilis pudor me conspiciendi, memetipsum mihi plene conspicuum facit. Hoc ipsum olim miseriam nostram deplorantes, hoc epigrammate complexi sumus:

Si quando interno me totum lumine lustram,
Vestigansque animum cernere me cupiam:
Conscia mens qualem sit me ostensura, veretur,
Atque mei partem subtrahit illa mihi.
Cum delusa tamen memè occultasse putabat:
Me miserum! tunc me plenius aspicio.

In commune autem ad sui cognitionem mentem etiam tetrastichum olim excitavimus, ex illa Sponsi in Canticis adhortatione: *Nisi te noveris, o pulcherrima mulierum, egredere post vestigia gregum tuorum, pascæ hædos tuos (Cant. 1).*

* Quam hæc omnia, quæ Morales interserit de propria cognitione, superflua sint ad illustrandum Eulogium, nemo non videt.

† Ipse auctor in Chronic. lib. xiv, cap. 13, ingenue hunc locum sic corripit: *Aunque.... en los Escolios sobre San Eulogio dixè, que el cuerpo santo que estaba en Carrion, era él de S. Felix.... de Alcalá; no es sino él de este otro S. Felix compañero de los demas: id est, Felicia qui socius fuit Aurelii,*

Tu nisi te agnoscas (mens o pulcherrima rerum,
Quas toto pulchras condidit orbe Deus),
Pro desiderio, quod tete ad sidera tollat,
Turpis terrarum sollicitabit amor.*

CAPUT IX.

(1) *Quorum cadavera.* In sancti Zoyli, apud Carri- onem nobile oppidum, monasterio ordinis Sancti. Benedicti corpus sancti martyris Felicia Compluten- sis^b in argentea theca servatur, et magna religione colitur. Eo fuit cum sancti etiam Zoyli corpore translatum, quod in vetustis cœnobii monumentis, quæ ego ibidem legi, traditur. Et tamen hic videntur ejus cadaver per ignem et aquam fuisse dissipatum. Potuit tamen pia Christianorum diligentia ossa non penitus incendio consumpta de flumine extrahere. Id utique fuit facile, cum igne dessiccata superna- rant.

CAPUT X.

(1) *Cum summa reverentia.* Intellige sanctam mar- tyrem cum summa gravitate et modesta vultus con- stantia ad martyrium vadentem, ministros et car- nifices traxisse. In quibus quæ potuit esse reverentia?

(2) *Foro constituentes.* Manifestum hinc est forum ante fores palatii existisse, ut id plateæ fuerit, quod arcis muris obseptum, ante tamen quam ipsam ar- cem ingrediamur, cum fluminis prospectu expandi- tur. Aut illud forte vacui soli, quod inter turrim, quam Leonum vocant, et episcopalis domus hortos interjacet, forum fuit. Sed illud alterum vero pro- prius est.

(3) *Non se prius.* Tanquam quæ summum in mor- te pro Christi fide obeunda beneficium esse intelli- geret, etiam carnifici, quanquam immerenti, aliquid eidem largiendo, voluit gratificari. Hoc innuit, nec tamen quid ei dederit explicuit.

(4) *Sanctæ Eulaliæ.* Duas habuit olim Hispania hoc nomine martyres, Emeretensem alteram, alteram Barchinonensem. Neque enim audiendi sunt, qui unam ex utrisque facere voluerunt. Contra quos in nostra historia fuse disputavimus^c. Neque tamen utrius fuerit basilica indicavit; neque de oppidulo *Fragellas* habeo quod dicam.

(5) *Cæterum tu sacratissima.* Quemadmodum sanctæ hujus martyris vitam et cædem copiosius atque etiam facundius divus Eulogius perscripserat, ita etiam pia prece hic in fine voluit ipsam compellare. Et utroque quidem fuit virgo dignissima. Ut enim ejus vita eximii sanctitatis exemplis plena, constanti- que in morte admiranda majorem historici seri- em, præstantiorisque styli splendorem promere- bantur; ita quoque ingentem in cœlis dignitatem adeptæ, præsentius et majus suis ferre patrocini- um apud Deum poterat, quod avide deberet exposci. Et hæc profecto insignis vitæ mortisque in hac virgine præstantia, hæc digna ejus invocatio, cui principium jam hinc fecerat Eulogius; faciunt ut credam, hanc nostratam Cordubensem Columbam, non illam alte- ram ex Sennonibus Gallicanam esse, quam tanto opere ubique insigni cum religione Hispania tota concelebrat. Et sunt præterea plures etiam aliæ causæ quæ me permoveant, cum nulla sit, quæ con- trarium possit persuadere. Quæ enim, rogo, causa nos potuit incitare, ut Gallicanam martyrem longe ex Sennonibus, hoc est, ex remotissima Gallia, quantum ad Hispaniam pertinet, regione solummodo auditam, tanto cum cultu veneremur? Celebratas,

Georgii, Sabigothonis et Liliois. Videsis etiam Flo- rez tom. X, tract. 33, cap. 41, num. 88 et seq.

^c Consulas velim de duabus Eulaliis Alexandrum Lesleum, pag. 481 et 566 in Not. ad Missale Mozarab., edit. Romæ 1755; Cl. virum Franciscum Perez. Bayer., in Dissert. Histor. pro SS. Laurentio et Damaso, sub pag. 96, 110, 136 et seq., atque sæpe laudatum Henricum Florez, tom. XIII, tract. 41, cap. 12, et tom. XXIX, cap. 8.

credo, martyrii ejus, cujus Martyrologia uno pene A verbo meminerint, Equilinus paucula scripserit: cum breviaria nostratia minime in lectionibus, aut in die festivitatis ejus concordent. Fuit profecto Sennonica Columba virgo sanctissima, martyr strenua; sed ipsa in celis residens inde nos nunc libenter audiens, optat nos veritatem invenire et confirmare, et illum legitimum cultum, qui ut ab Hispanis Hispanæ divæ debetur eidem asserere. Is vero cultus tantus est, et tanto opere insignis, ac pene singularis, ut non alienigenæ, sed alumnæ tributus debeat videri. Delubra sunt in agris per Hispaniam quamplurima sanctæ Columbæ nomine sacrata, quæ populorum eximia veneratione statis diebus solemniter frequentantur. Parentes, devotione in hanc divam permoti, ejus nomen filiiibus imponunt. Burgensis Ecclesia inter dignitates, ut dicunt, habet sanctæ Columbæ abbatem. Habet eodem nomine et honore primariæ dignitatis sacerdotem Ecclesie Segoncinæ. Sacellum quoque hujus divæ ibidem in summo templo est structura nobile, cultu eximium, et preventibus insigniter locuples. Quanquam utrobique corrupto jam nomine sancta *Coloma*, non Columba vocetur. Hæc tanta veneratio, tam varius cultus religionis, plurimorum toti signis testata devotio, tot testimoniiis declarata, et tam pia animorum propensione semper exacta; cur externæ, et non patriæ, cur alienigenæ, et non civi, cur peregrinæ, et non domesticæ et pene tutelari divæ tribueretur? Indigenam habebamus: quæreremus externam? Propria aderat: alienam advocarem? Nostratem profecto divam nos colimus, Hispanam martyrem veneramus, et vernaculum in ea, jureque quoddam communis patriæ nobis debitum patrocinium merito exquirimus legitima religione. Sed dies, inquis, quo sanctæ Columbæ festività in Hispania celebratur, Decembris nimirum ultimus, sanctæ Columbæ Sennonensis est natalitius, non Cordubensis, quæ si coleretur, septimum decimum Septembris debuit occupare. Dicam equidem quod sentio. Primum variant hic Breviaria. Segoncinum namque octavo Januarii die, Cauriense tertio Aprilis sanctam Columbam habent. Sed ego credo, cum sanctam Columbam Cordubensem nostratium aliqui celebrare vellent, nec diem quo passa esset martyrium scirent, et ultimo Decembris Columbam coli cernerent; Cordubensem arbitrati, eum diem ei sine discrimine attribuerunt. At lectione Sennonensis martyrium referunt. Nimirum quemadmodum dies natalitius nostratis divæ erat incognitus, ita etiam vita et passio, quæ non passim in divi Eulogii libris legebatur. Inde quod ad manum erat, nomenque idem veluti proprium dabat, arripuerunt. Hoc ipsum in sancta Marina nostrati, hoc est Galliciensi, factum videmus. Nihil erat proprium, quod legerent: divæ Margaritæ historiam ex parte ei accommodarunt. Hæc habui quæ de nostræ hujus sanctæ Columbæ cultu dicerem, liberum interim iudicium eis relinquens, qui aliter sentire maluerint ^a.

CAPUT XI.

(1) *Hæc namque sacra virgo.* Hæc omnia usque ad studia et sacrarum Scripturarum meditationem tantopere in veteri exemplari fuere corrupta, ut nullus pene sensus eliceretur. Nos quoquomodo potui-

^a Quidquid dicat hoc loco Morales, quidquid alias in Chronic. congesserit ut probaret Columbam illam quam tantopere Hispana Ecclesia olim celebrabat Cordubensem fuisse non Sennonensem, nobis certe illud nunquam persuasit. Ut enim verum sit quod de hodierna solemnitate scribit, postquam ipse Eulogium edidit; fateamur necesse est duobus aut tribus et amplius ante nonum sæculis, Columbam coluisse Hispanos, quæ absdubio Cordubensis hæc esse non poterat. Siquidem Officium quod habent hujus martyris Breviarium et Missale Gothicum,

nus emendavimus, unum atque alterum verbum superaddentes.

(2) *Qui usque hodie permanent.* Permanent etiam usque in hoc tempus, in quo hæc scribimus. Neque enim dubium est, quin de eo sublimiori colle et rupe divus Eulogius intelligat, quæ quarto ab urbe milliariorum in vicinorum montium vertice supereminet supra nobilem fundum, qui dicitur *el Albayda*. Saxum ipsum Sancii Mirandæ rupes appellatur. Ibi apes in petræ foraminibus quotannis mellificant. Ad culminis ejus radices fons dimanat permagnus, qui vicinos hortos citriorum omnis generis arboribus consitos rigat. Situs est monasterio admodum opportunus, et vestigia ædificiorum cum ruinis non uno loco apparent. Meminisse autem oportet, capite septimo divum Eulogium, hoc monasterium haud procul ab urbe constituisse. Ideo hanc rupem ipsum signare credendum est. Alioqui insignem locum ad Guadiati fluminis ripas intelligere potuimus, qui ab apum per rupes mella conficientium multitudine, *Apiaria* vulgo nominatur. Sed locus vigesimo ferme ab Corduba distat milliario.

(3) *Æra dcccxcvii.* Ita aperte fuit in vetusto codice, sed describentis vitio manifesto. Siquidem sanctæ Columbæ martyrium Pomposam eodem ipso die concitavit. Et capite etiam sequenti is scriptoris lapsus plane convincitur.

CAPUT XII.

(1) *v Idus Julii.* Is est dies ejus mensis undecimus. Perendie celebratur hujus martyris festum: quia nimirum superiores dies aliis erant sanctorum festivitatis impediti. Usuardi Martyrologium antevertit, et Junii octavo reposuit.

CAPUT XIII.

(1) *Ludovicus.* Aspirationem habuit semper in exemplari hoc nomen. Et ita ex diplomatibus imperatorum, qui hoc nomine fuere, scribit semper F. Onuphrius Pavinius in Cæsaribus.

(2) *Italicensis provinciæ.* Longum esset referre, quibus rationibus probari possit Italicam urbem eo ipso olim situ exstitisse, qui nunc cum magnis ruinis Hispalis vetus appellatur, et ex adverso pene ei urbi trans flumen opponitur. In nostris Hispaniæ antiquitatibus, quidquid ad id ipsum invenire potuimus, congessimus.

(3) *Palma.* Retinet hoc ipsum nomen id oppidum, quod Comitatus caput, et emporium est admodum celebre. Illud etiam ad celebritatem et singularem in primis amoenitatem habet insigne, quod interannium est, Singili fluvio Bætium ab altero ejus oppidi latere intrante. Distat a Corduba milliariibus triginta duobus. Palmam autem provinciæ Italicensis, hoc est, diocesis fuisse intellige. Nam episcopum eo tempore quemadmodum superioribus retro sæculis habebat. Sic capite sequenti Egabrensem diocesis provinciam appellat.

CAPUT XIV.

(1) *Egabrensi.* *Ægas* Græce *capra* dicitur. Latini olim Græcum hujus urbis nomen retinebant. Nam quo loco Plinius libri tertii capite primo oppida Cordubæ viciniora commemorat, pro *Bæbro* emendatiores codices, antiquis adjuvantibus exemplaribus, *Ægabro* habent. Nos Hispani Græcum vocabu-

anterius est septimo sæculo, ut norunt omnes qui nostri ritus disciplinam callent. Cum enim non solum in antiquissimis Hispaniæ codicibus id exstet Officium, sed etiam Veronensis a Blanchino editus, quem nec Cajetanus Cennius ad sæculum septimum pertinere negare ausus est, hymnum et orationes Breviarii complectatur; liquido apparet Columbam Gallicanam celebrasse Gothos. Sed hoc argumentum egregie discutit R. P. Emmanuel Risco, tom. XXXIII Hisp. sacr., tract. 69, cap. 19, num. 114 et seq., cuius nos sententiæ libentissimè subscribimus.

Iam interpretati *Cabra* * nunc id oppidum nominamus. Pene namque manifestis testimoniis in præfato de Hispaniæ antiquitatibus opere ostendimus, *Ægabrūm* priscum, id ipsum quod nunc *Cabra* est, oppidum fuisse. Distat a *Corduba* milliariis sex et triginta. Insigne est oppidum, quod Comitatus nomen et titulum præbeat, quod situs amœnitate præcellat, quod celebratissimam illam voraginem prope habeat, quam nos *Simam* appellamus: quæ inter tesqua et rupes hians, nullum vulgo fundum habere creditur. Itaque in proverbium jam abiit. Montes huic oppido vicinos *Rasis* florum et odoris causa magnopere celebrat. Et ea suaveolentia hodie quoque jucundissima verno tempore persentitur. Episcopum olim habuit.

CAPUT XV.

(1) *xv Kal.* Is est dies Aprilis decimus septimus: quod eodem eorum meminit *Uwardus*, apud quem *Helæus*, non *Helias* legitur. Adonis *Martyrologium* eodem die habet: item Romanum nuper a *Maurolico* B exauctum. Meminit etiam libri undecimi ultimo capite *Equilinus*.

CAPUT XVI.

(1) *Confessor vir nobilis.* Apparet *Argimirus* publice aliquando ante martyrii tempus Christianam fidem, et *Mahometi* pseudoprophetae falsitatem professum fuisse, unde confessoris nomen et gloriam jam retulerat. Nam confessores, ut notum est, nomine a primævis nascentis Ecclesiæ temporibus usitato dicebantur, qui ita sese apud iudices gessis-

* Qui sint quibus *parum apta fortassis videbitur istiusmodi derivatio*, ut ait *Papebrochius* ad 28 Junii, nos certe latet. Ea placuit *Henrico Florezio*, tom. XII, tract. 35, cap. 1. num. 4.

^b Bene *Joannes Tamaius* in *Martyrolog. Hisp.* ad diem 29 Junii: *Miror Ambrosii nostri hæc dicentis errorem, cum illi qui censum apud Romanos exigebant, non Censores sed Censitores dicerentur.* Qui de

sent, nec tamen mortem sublissent, quamvis supplicii essent gravibus affecti.

(2) *Censor.* Qui fuerit apud Arabes hic magistratus ignoramus. Umbram aliquam saltem Romanæ censure forte habuit, ex civium censu: unde hoc ei nomen potuit *divus Eulogius* accommodare †.

CAPUT XVII.

(1) *Per annos ferme triginta.* Probe omnia consonoant. Initio enim regni *Habdarraghmanis* passos *Adulfum* et *Joannem* retulerat, et nunc post eorum martyrium consecrasset se Deo *Auream* in monasterio memorat

(2) *Insignitam stigmatē.* De stigmatibus metaphora jam diximus libri primi *Scholio* 12. Erat autem sacrarum virginum insigne, ut alibi etiam diximus, velum capitis, aut nigrum, aut rubeum, ut ex concilio *Toletanis* constat. Nigrum nunc gestant: tristitiam videlicet de morte Domini nostri *Jesu Christi* testantes. Rubeus color sanguinis etiam ejus pretiosissimi, quo redempti sumus, memoriam potuit respicere.

(3) *xiv Kal. Aug. Julii* dies undevigesimus anni octingentesimi quinquagesimi sexti, in quem usque diem *divus Eulogius* produxit historiam. Eam videtur postea continuasse, cum in *Apologetico* sanctos martyres *Salomonem* et *Rudericum* adiecit, qui anno insequenti quinquagesimo septimo mense *Martio* passi fuere. Inde totis duobus annis, quos *divus Eulogius* supervixit, nullum martyrem fuisse crediderim. Neque enim scribere de his prætermisisset.

censura ejusque officio plura voluerit, adeat lib. XII Cod. Theod., tit. 10, de *Censu*, et tit. 11, de *Censit.*, *Rosin. Antiq. Rom.*, lib. VII, cap. 10; *Laur. Polym.*, lib. III Syn. 4, § 4, et alibi. Ita *Benedictini sancti Ambrosii* editores, lib. II in *Luc. n. 38*. Hic addidit *Schottius*: *Judicem apparere fuisse ex eodem capite, cum semotus Argimirus ab administratione iudicis dicitur. Tum etiam ex Præfat. lib. 1.*

II

SCHOLIA IN DOCUMENTUM MARTYRIALE.

IN EPISTOLAM AD ALVARUM.

(1) *Quo me serenitas vestra præmonuit.* Hæc serenitatis compellatio, qua non semel utitur auctor ad *Alvarum* scribens, facit, ut eum nobilem admodum fuisse credam. De ea autem postea in *Veremundi* regis diplomate dicemus *.

(2) *Quia propterea.* Eandem causam vinculorum æorum hanc fuisse in superiori epistola retulerat †. *Alvarus* in ejus *Vita* ab *Reccaffredo* episcopo missum in carcerem tradit *Eulogium*. Nimirum in idem utrumque recidit.

IN EPISTOLAM ALVARI.

(1) *Insularum præconiis digna.* Hoc, quantum ego assequi possum, intelligi vult episcopis potius, et summis sacerdotibus dignis doctoribus opus tradi debuisse judicandum. Ipse enim *Alvarus* laicus (ita loqui consuevimus Christiani) cum esset, ad eum iudicium sacrarum operum, quale hoc *divi Eulogii* erat, pertinere non poterat. Quæ sequuntur in hac

* Diploma de quo loquitur *Morales* editum est ab ipso in fine *Operum Eulogii*, utpote unicum documentum quo cititur historia *Vitæ Domini Saraceni* et sociorum, quam jam diximus illum publicasse. Ibi in *Schol.* num. 13 de compellatione serenitatis hanc apponit notam: *Hæc honorifica compellatio, sicut etiam illæ: Gloria nostra, Sublimitas no-*

periodo, misere fuerunt in veteri codice depravata. Nos quoquomodo potuimus, restituimus.

IN DOCUMENTUM.

(1) *Virginibus sacris Floræ et Mariæ.* Diximus jam *Gothorum* tempore sanctimonialia feminas variis nominibus fuisse compellatas, quod in concilio *Toletanis* ostenditur. Inter cætera, sacrarum virginum nomen fuit eisdem tributum. Sed enim hinc has duas sacras virgines appellat *divus Eulogius*, cum altera tantum fuerit sanctimonialis; sed quia martyrio jam destinata, tanquam sacræ victimæ, multo justius hoc nomen promerebantur.

(2) *Triumpho adorearum.* *Verrius Flaccus* seu *Festus Pompeius*. *Adorea*, laus, quia gloriosum putabant, qui farris copia abundabat. Sed præsertim ea gloria hoc vocabulo postea significabatur, quæ bellicis rebus fuisset comparata. Inde videlicet, quod imperatores re bene gesta, frumenti genere, quod *adoreum* vocant, solebant donari. *Plinius* lib. XVIII,

etra, ab Gothis plane sunt desumpta, ut ex concilio Toletanis et Gothorum legibus constat. His titulis reges seipso nominabant, et alii honoris causa ad reges eisdem utebantur.

^b Epistola cujus meminit *Morales* ea est quam scripsit ad episcopum *Pamplionensem* et nos edimus postscriptam ad *Baldegotherum*.

cap. 5. Gloriam denique ipsam a farris honore *adorea* appellabant. Et capite octavo eodem libro, meminit publicorum donorum, quæ ex farre constarent. Et divus Eulogius amat plerumque ejusmodi inusitata vocabula, quod alibi etiam annotavimus *.

(5) *Non lector concionatur in pulpito.* Concionari vocat, aliquid in ecclesia aut ex sacris litteris, aut ex sanctorum doctoribus et conciliis ad fidelium institutionem legere. Hoc erat proprium lectorum. Nam inter missarum solemniam epistolam subdiaconus, diaconus, quod utrumque nunc etiam fit, Evangelium

* Eadem voce utitur sanctus Ambrosius in lib. de Viduis cap. 4, ubi idem quod Morales, notant monachi Benedictini e congregatione sancti Mauri, nempe quod *adorea premium erat militare ex farris genere constans, quo Romani anno ab Urbe condita 500 victiarunt. Unde adorea per tropum pro laude*

A legebat. Homilias, hoc est, sacras conciones ad populum habere, hoc episcoporum et doctorum tantummodo fuit.

(4) *Verum ad eos veniamus.* Eos nimirum innuit, contra quos primo libro, et seorsum in martyrum Apologetico depugnavit, qui male sanis argumentis retrahere Christianos a publica confessione volebant. Et has duas virgines horum vesanis, ut apparet, monitis lubrico vestigio veluti labantes nutasse, in ipsarum passione, et in epistola ad Alvarum scripsit. Ideo validius confirmandas, et hoc errore fortius extrahendas putavit.

atque honore sumitur, ac potissimum militari. Sed et Horatius lib. iv Carm., od. 4, hanc vocem usurpat; Plautus in Amphitr. Act. i. Apuleiusque lib. iii, qui omnes, præter eos quos Morales citat, argumento sunt, perquam recte Eulogium eo verbo usum fuisse.

III

SCHOLIA IN VITAM ET PASSIONEM SS. VIRGINUM FLORÆ ET MARIE.

(1) *Ex vico Ausiniazos.* Meminit hujus oppidi etiam alibi, nullibi tamen plenius. Nos quod de eo præterea dicere possumus, nihil prorsus habemus. Multa autem seorsum de Floræ martyrio in epistola ad Alvarum secunda commemorat.

(2) *Infra cortem.* Latinum vocabulum probatis auctoribus notum, regum nostratum vetustiora diplomata frequenter usurpant. Significat autem illud patens loci in domo spatium longius ab habitatione semotum, quod galliis alendis et aliis hujusmodi usibus sepitur.

(3) *Tuccitanæ urbis.* Non pauca Romanorum monumenta, inscriptique lapides, qui in oppido, quod nunc *Martos* in Bætica, non longe ab urbe *Jaen* vulgo dicta vocamus, plane docent Tuccitanam olim coloniam ipi fuisse: quemadmodum in Hispaniæ antiquitatibus plene docuimus.

(4) *Artemiam nomine.* Præter hos duos filios, habuit etiam Artemia filiam nomine Auream, et ipsam quoque martyrem: de qua in fine libri tertii. Adulphi vero et Joannis martyrium multis modis est celebratissimum. Multæ per Hispaniam ecclesiæ eorum festum diem celebrant. Is est Septembris vicesimus septimus. Usuardi martyrologium eodem die Cordubæ passum fuisse memorat. Inde in Romanum nuper ab Maurolico abbate exactum, videtur traductum. Ado Viennensis in Gallia præsul eosdem

B etiam eodem die in suo martyrologio posuit, unde Equilinus episcopus in suo catalogo retulit. Manifestum autem hic ex divo Eulogio est, eqs viginti annos et eo amplius hos omnes martyres præcessisse; siquidem initio hujus regis passos commemorat.

(5) *Iterum venio crucifigi.* Verba sunt Christi ad Petrum apostolum, Romam, cum ibi crucis supplicium passus est, venientem: ut in martyrii ejus historia legitur. Quam hinc jam intelligimus esse vetustissimam *. Et sacellum hodie etiam Romæ visitur, eo ipso in loco quo Christus est dicens divo Petro apparuit.

(6) *Sicuti jam alibi.* In epistola ad Alvarum, quæ suo loco reddetur, ibi latius hæc omnia perscribuntur. Ibi etiam die vicesimo quarto Septembris occisas fuisse tradit. Annu vero facile astruitur ex epistola ad Pompelonensem episcopum. Cordubensis Ecclesia eodem die festum harum sanctarum celebrat. Usuardi, Romanum exactum, et Adonis Martyrologia, Equilini etiam antistitis catalogus earumdem meminerunt. Sed desiit hic jam Eulogius hebdomadæ dies nominare, unde indubitata certitudo temporis poterat sequentibus adhiberi. Sed satis ad fidem et historiæ veritatem est sanctum martyrem hæc retulisse.

* Velustissima sane est historia martyrii beati Petri, utpote sæculo Ecclesiæ secundo sub Lini scripta nomine, sed nihilominus ab eruditis tanquam apocrypha rejecta. Ex ea sæculo tertio verba hic ab Eulogio adducta citat Origenes tom XXI in Joan. pag. 259, edit. Paris. 1604: sæculo quarto Ambros. Seran. contra Auxent. de Basilic. tradend. num. 13, col. 867, tom. II, edit. Paris. 1690: postea pseudo-Hegesipp. Hist. de Excidio Hierosolymitap. urb. lib. II, cap. 2, tom. V Bibliothec. Patr. edit. Lugdun. 1677: sæculo sexto Greg. Magn. in

quintum Psalm. ponit. (qui est 101) v. 2, num. III, tom. III, part. II, col. 512, edit. Paris. 1705. Ea quoque habent Acta sanctorum Processi et Martiniani apud Bollandian. tom. I Julii, die 2, apud quos tom. V Junii legi potest historia illa sancto Lino supposita, melius quam in cæteris qui eam ediderunt. Videas, si placet, hæc de re, virum eruditum, Vincentium Alexandrum Constantium cap. 12 App. Monum. ad lib. card. Cortesii de roman. itin. Gestisque principis apostolor. edit. Romæ 1770.

IV

SCHOLIA IN EPISTOLAS EULOGI.

IN EPISTOLAM AD ALVARUM.

(1) *Illæ vero ut erat.* Hujusmodi piæ commemora-

tiones, quibus frequenter utitur divus Eulogius, quamvis martyrum ardore caleant, tamen in ipsæ

sancti hujus pectore qualis divini amoris ignis exardesceret, satis ostendunt. Flagrat profecto his perfectis pius animus, sed cum de martyris flamma accensus se videat, majus profecto incendium ex verborum hujusmodi face subdi sibi pensitit : ut auctor de suo prorsus igne ignem in lectorum cordibus videatur accendere. Esto namque tepide alius absque hoc devotionis fervore hoc ipsum commemoraret; res eadem cum essent, tamen nullam penes in lectorum pectore scintillam excitarent.

(2) *Matutinum et missale sacrificium.* Non facile possit quispiam intelligere, quo pacto in carcere retrusi Christiani missam celebrare, aut ipsi decenti loco et apparatu possent, aut ab impiis custodibus suerentur. Horarias preces solemniter more submissa voce concinnare certe potuere. Verum enimvero Deus optimus maximus piæ suorum devotioni non deerat, et quo pacto consolari seipsos et armare divini sacramenti perceptione possent, benignus providebat. Nam in Documento martyrii plane dixit horarias preces Christianos Ecclesiæ ministros in carcere positos solitos fuisse decantare.

IN EPISTOLAM AD EPISCOPUM PAMPILONENSEM.

(1) *Pampilonensis sedis episcopo.* Verum nomen urbis est Pompelo, ut est apud Strabonem, Plinium, et Ptolomæum. Paulatim autem corruptum in Pampilonam fuit; nos Hispani corruptius adhuc proferimus *Pamplona*. Est autem urbs in Vasconibus Hispanis notissima, regni Navarræ caput et arx munitissima. Strabo, quamvis id plane non scripserit, satis aperte tamen ab Pompeio conditam fuisse dicit, siquidem Pompelonem, quasi Pompeiopolim, hoc est Pompeii civitatem dictam docet. Et nomen ipsum urbis suum profecto refert conditorem.

(2) *Olim beatissime papa.* Quantum ex his, quæ paulo post memorat divus Eulogius, colligi potest; apparet hanc ejus peregrinationem in Caroli Calvi regis Francorum initia incidisse. Cœpit autem, mortuo patre imperatore Ludovico, regnare hic Carolus anno Domini octingentesimo quadragesimo, ut in priscis Annonii annalibus habetur. Decem igitur postea annis, aut paulominus hæc epistola scribitur, ut in fine notatur, et in Nunitone et Alodia nos disquisivimus. Unde non immerito olim potuit hic dicere, et quondam etiam paulo mox dicit. De nomine autem papæ retro jam diximus.

(3) *Ludovicum regem.* Præposita ad hunc modum aspiratione scriptum fuit in exemplari. Quam lectionem ex antiquis monumentis ubique sequitur F. Onulfrius Panvinius. Necessè est autem hic Ludovicum Ludovici Pii imperatoris filium Caroli Calvi Francorum regis fratrem nominari. Illi enim moriens pater Germaniam hæreditario nomine reliquit, et postea

* *Quia aeterni in carceribus confessores* (ait recte Marten de Antiq. Ecclesiæ ritib., lib. 1, cap. 3, art. 5), *divinis participare mysteriis una cum aliis Christi fidelibus nequibant: ne tanto munere ac gaudio privarentur, pontificum erat sollicitudinis presbyteros.... eis immittere, qui in carceribus ipsis immolata salutis nostræ hostia, cælesti convivio eos reficiebant.... Quando vero ipsi confessores erant presbyteri aut pontifices, ipsi sibi aliisque in vincula conjectis celebrabant.* Post hæc Martenius subjicit exemplum sancti Luciani, presbyteri Antiocheni et martyris, qui festo Epiphaniæ dicitur supra pectus suum, altari deficiente, sacra mysteria in carcere peregisse, cum ipse jaceret supinus, et ita vulneribus attritus esset, ut vix posset moveri. Quoniam vero nec Eusebius Cæsariensis, nec sancti Patres Hieronymus et Chrysostomus hujus rei meminere, cum de sancto martyre loquerentur, præsertim Chrysostomus, qui ejus laudes egregio encomio celebravit; haud injuria Tillemontius et Ceillierus eam revocarunt in dubium. Ut ut sit, certum est quod Martenius astruxit de presbyteris et episcopis in vincula conjectis, ibique

A etiam eidem est in arbitraria divisione post bellum inter fratres confirmata. Auctores ex antiquis sunt Regino Prumiensis, et Annonius annalium scriptores. Unde Paulus Æmilius et Robertus Gaguinus desumpserunt. Wolfangus porro Lazius lib. de Gentium migrationibus septimo diplomata etiam hujus Ludovici regis adducit, quæ per hosce annos concessa sint: in quibus se Bajoariæ regem compellat. Ideo Bajoariæ regem hunc divus Eulogius vocat. Est autem Bajoaria corruptum nomen, quo Paulus diaconus et cæteri inde scriptores utuntur. Verum nomen *Bojaria* est a Bojjs populis, qui ad Noricum in Germania habitaverunt, quorum Cæsar libro primo et septimo, Plinius lib. III, cap. 24 et alibi meminit. Eam suis finibus undique elusam describit Paulus Diaconus lib. Rerum Longobardicarum tertio, cap. 29.

(4) *Et funerose quondam Wilhelmi.* Nihil prius in hac epistola quam series temporum, et ratio chronologiæ est attendenda. Hinc enim et nihil discors apparebit in Gallorum historia, quod alioqui poterat lectorem diligentem inturbare. Rursus etiam recte sibi constare divum Eulogium, nec discrepans quippiam narrasse apparebit: cum tamen nisi tempora cum rebus gestis ita dilucidarent, diversum quiddam et repugnans sanctus martyr recensere videatur. Temporum autem et rerum gestarum seriem ex his potissimum annalibus Gallorum desumemus, qui sunt cum vita Caroli Magni jam pridem Coloniz excussi. Illorum auctor nomen suum non prodidit: satis autem apparet, sui temporis historiam tenuisse: quo pluris est ejus fides et auctoritas facienda. Is igitur anno octingentesimo vigesimo septimo de Ludovico. Imperator Helysacharem presbyterum et abbatem et cum eo Hildebrandum atque Donatum comites ad motus Hispanicæ Marcæ componendos mittit. Ante quorum adventum Aizo Sarracenorum auxilio fretus, multa ejusdem limitis custodibus adversa intulit, eosque assiduè incursionibus adeo fatigavit, ut quidam illorum relictis, quæ tueri debebant, castellis recederent. Defecit ad eum filius Beronis nomine Willemundus, et alii complures novarum rerum gentiliâ levitate cupidi: junctique Sarracenis, Ceritaniam et Vallensem rapinis atque incendiis quotidie infestabant. Cumque ad sedandos ac mitigandos Gotborum atque Hispanorum in illis finibus habitantium animos Helisachar abbas cum aliis ab imperatore missis, multa et propria industria et sociorum consilio prædenter administraret: Bernardus quoque Barcinonæ comes Ayzonis insidiis, et eorum, qui ad eum defecerant calliditati, ac fraudulentis machinationibus pertinacissime resisteret, atque eorum temerarios conatus irritos efficeret; exercitus a rege Sarracenorum Habdarraghman ad auxilium Ayzoni feren-

missam agentibus, quorum exemplo Eulogius utpote omnis ecclesiasticæ disciplinæ callentissimus missale sacrificium, sicuti ait, ad honorem et gloriam sanctarum virginum Floræ et Mariæ in carcere celebravit, post vespertinum matutinumque peractum: id est, ut nos credimus, postquam sanctissimus doctor vesperas et matutinum persolverat: proindeque summo mane sacrum fecit in honorem virginum. Hanc missam quæ matutina vocabatur, præter alios memorat sanctus Gregorius Turonensis libro de Gloria confessorum, cap. 65, ubi refert mulierem quamdam missæ matutinæ interfuisse, in eaque percipisse divinam Eucharistiam.

^b *Monasterii sancti Maximi prope Treviros, hic interserit Pagius ad Baron. ann. 827, num. 12, qui Pagius ad ann. 844, num. 11, iterum loquitur de hac seditione Aizoniana: Incertum est, idem ait ad ann. 826, num. 7, quis fuerit hic Aizo, nisi quod ex Annalibus Fuldensibus discimus eum fuisse Gothum: et ex rebus ipsis patet illum familiaritatem habuisse cum populis Ausonensibus, a quibus, etsi astu veteratorio delusis, facile susceptus est.*

dum missus, Casaraugusta venisse nuntiatur. Super quem Abumarban regis propinquus dux constitutus, ex persuasione Ayzonis haud dubiam sibi victoriam pollicebatur. Contra quem imperator filium suum Pipinum Aquitaniam regem cum immodicis Francorum copiis mittens, regni sui terminos veri præcepit. Quod ita factum esset, ni ducum desidia, quos Francorum exercitui præfecerat, tardius quam rerum necessitas postulabat, is, quem ducebant, ad Marcam pervenisset exercitus. Quæ tarditas intantum noxia fuit, ut Abumarban vastatis Barchinensium et Gerundensium agris, villisque incensis, cunctis etiam, quæ extra urbes invenerat, direptis, cum incolum exercitu Casaraugusta se reciperet, priusquam a nostro exercitu vel videri potuisset. Et quia tot retro annis hi Guillelmi a motus occoeperant, ideo divus Eulogius quondam dixit. Intellego autem bellum, quod tunc seri ceptum fuerat, ad Caroli Calvi regis tempora, dum aliud ex alio germinat, succrevisse. Fratres etiam Eulogii Ludovici tempore in Galliam abierant, ibi usque ad Carolum Calvum ejus filium perstitierant. Hoc Carolo jam regnante Pompelone Eulogius fuit. Aliter temporum, quæ ipse magis innotuit, quam signat, ratio constare non potest. Et de Carolo Calvo loqui Eulogium liquet. Is enim ab anno Domini octingentesimo quadragesimo ad octingentesimum septuagesimum octavum regnum Francorum tenuit. Gothiam autem vocat eam Galliam ad Narbonem partem, quæ quod Gothis fuerat semper subdita. Gallia gothica fuit appellata.

(5) *Sed ipsa iterum, quæ Pampilonem.* Seburici populi sunt, ut hinc et paulo post apparet, in Pyreneis, et inter Vascones computandi. Ab Seburici civitate nomen, ut mox videbimus, habuere. Eorum in antiquis geographis nulla mentio. Longe enim diversi sunt ab Sebusiis seu Sebusianis, quorum Cæsar et Cicero in oratione pro Quintio meminere. Illi ad Narbonem, hi ad occasum longe dissiti fuere. Illi Galliam, hi erant Hispaniam. Intellego vero Galliam Comatam, quæ ab comæ nutriendæ studio nomen accepit, cum Seburicis ita conjungi, ut in finibus Hispaniæ ea parte Seburici essent postremi. Aragus enim fluvius totus est Hispanorum. Et ad Aragus Seburium urbem fuisse confestim Eulogius memorat.

(6) *Factionibus comitis Sancii Sancionis.* Comitibus hujus nomen Hispanum esse videtur, et illorum plane temporum, in quibus jam apud Navaros et proximos Celtiberos patris cognomen filii retinebant. Inde sunt usitatissima prisca temporibus solemnibus hoc more cognomina, *Fernandez, Rodriguez, Gonzalez,* et multa hujusmodi a patre in filium derivata. Sed quis hic Sancio fuerit, aut qua de causa adversus Carolum Calvum rebellaverit, nusquam in prisca Gallorum, aut nostris, aut Aragonensium annalibus legitur. Neque ego quid hic possim dicere aliunde habeo.

(7) *Quibus Aragus flumen.* Paululum immutato nomine nunc Arga vocatur. Non longe ab Yayona Galliam urbe prope Azpeletam oppidum oritur. Ut recte ab divo Eulogio dictum sit, in Galliam ingressu nasci. Inde Pompelonem veniens, infra Lerim oppidum Egam flumen intrat. Unde manifestum est

* Bene notat post Baron. Marcam et Pagium sæpe laudatus Henric. Florez. tom. XXIX. *Hisp. sacr.*, tract. 65, cap. 5, num. 25. Moralem confundisse hunc Guillelmum, seu Wilhelmum, ut eum nominat Eulogius, filium Bernardi comitis Barchinonensis cum Wiliemundo Beræ etiam comitis filio. De motibus Wiliemundi ad partes Ayzonis defectentis loquitur annalista Eginhardus, cujus nomen ignoravit Morales; Eulogius vero de rebellionem Guillelmi adversus Carolum regem, quæ post annum 844, quo ejus parentem Bernardum occidit Carolus, exorta est; cum Ayzonis insurrectio ann. 826 et 827 contigerit. Demum Guillelmus Ampuriis et Barchinona captis interficitur anno 850, ob idque Eulogius circa finem anni sequentis 851 ad episco-

A Egam eum esse fluvium quem hic divus Eulogius Cantabrum e nominat. Seburis autem urbs ad Aragi ripam et ante Pompelonem profecto, ut hinc apparet, fuit: ejus tamen nec nomen nunc exstat, nec situs, qui fuerit, intelligi potest.

(8) *Legerense monasterium.* Hujus etiam cœnobii meminit in martyrum Apologetico. Nunc vero *San Salvador de Leyre* appellatur, et octavo ab urbe Stella, vigesimo quarto ab Pompelonensi milliaro distat. Vidi autem multa prisca regum Navarræ et Aragonensium monumenta eidem monasterio concessa, qui ibidem servantur, in quibus Legerense monasterium semper nominatur. Et fuerat jam antea ab rege Innigo Arista constructum. Quod in Caroli principis Navarræ historia, et in Aragonensium annalibus legitur. Et inter cætera illud Sancii Majoris diploma in Nunilone et Alodia jam retro appositum, oppidorum meminit, et prædiorum, quibus superiores reges idem cœnobium ditaverant.

(9) *Reliquias tibi.* Alibi jam annotavimus, corpora sanctorum martyrum Zoily et Acisli Corduba: ad hæc usque tempora perdurasse. Quod etiam hinc et ex fine epistolæ astruitur. Nam neque illustrari Pompelonenses, nisi insigni aliqua missa reliquiarum portione poterant, nec basilica aliter ædificanda, quod postea fit, peteretur. Neque pleno dono ditare episcopum Eulogius potuit, nisi horum martyrum corpora integra pene Cordubæ haberentur. Fuit autem sanctus Zoilus Romanorum imperatorum tempore martyrium Cordubæ perpassus. Puteus nunc religiose suspicitur, in quem pars viscerum ejus projecta fuisse memoratur. Ejus corpus Agapio Cordubensi episcopo Gothorum regum tempore fuit revelatum. Unde etiam translationis ejus festum celebratur. Carrionem deum multis post Eulogium annis (quemadmodum in Felice Complutensi martyre diximus) fuit translatum.

(10) *Casaraugustam perveni.* Hujus urbis magna nunc est celebritas, et ejus Plinius, Ptolomæus, Antoninus, et alii meminerunt. Cum *Salduba* antea prisca et Hispano nomine diceretur, ab Augusto Cæsare facta colonia, nomen accepit. Quod ipsum cum cæteris ejus urbis antiquitatibus egregie, ut alia omnia, Hieronymus Zurita indidem civis in suis Aragonensium annalibus persequitur. Neque tam ea commentatione patriam suam illustrat, quam quod tam inclyto alumno possit gloriari. Suavissimum namque ingenium, judicium in litteris rarum, Latinæ et Græcæ linguæ singularis cognitio, peritia totius antiquitatis insignis, egregia in scribenda suorum historia laus, et diu in magnis negotiis probata prudentia dignissimum effecere, ut Philippus rex catholicus summi in sacro Inquisitionis senatu secretarii, ut vocant, munere virum gravissimum exornaret, postquam jam pridem ab suis Aragonensibus publici historici provinciam publico regni totius decreto accepisset. Ego etiam jure optimo glorior, magnam mihi cum illo multis jam annis et benevolentiam et familiaritatem intercedere, historiceque meæ, et hujus etiam ex parte laboris censorem ab regio senatu mihi tributum: ut merito possint jam

pum Pampilonensem scribens aiebat, quod funeroso quondam Wihelmi incurso tota Gothia perturbata erat: nimirum loquitur de anno 848, quo iter suum fecit, et quo seditio Guillelmi effervescebat.

b Sancius hic est primus dux Vasconiam Hispaniam, germanus frater Aznarii seu Asenarii ducis Vasconiam Gallicæ, cui etiam in hujus dominatione successit ab anno 836, quo morte horribili Asenarius interit, ut inquitur Annales Bertiniani, ad annum 864. Videsis Emmanuelem Risco tom. XXXII, *Hisp. sacr.*, tract. 68, cap. 4, § 7, num. 3, § 8, num. 13, et cap. 18, num. 3 et seqq.

c Egam minime esse, sed Iberum fluvium hic nominatum Cantabrum ab Eulogio, idem auctor monet tom. XXXI, tract. 67, num. 185.

mihi quæ scripsi, cum tanto viro placuerint, non A displicere.

(11) *Complutum descendendi.* Recto itinere Cæsaraugusta Cordubam proficiscentibus Segoncia primum, inde Complutum, Toletum tandem est pertranseundum. Segonciæ nomen in Tito Livio non semel legitur. Strabo etiam et Plinius ejus urbis meminere. Nunc immutato paulisper nomine *Siguenza* dicitur, cui suus episcopus dominatur. Insignisque est eo præsertim titulo cathedralis ecclesia, quod sanctæ Libertatæ corpore et magnificentissimo tumulo illustratur. Altera fuit Segoncia in Bætica versus fretum Plinio nominata. Visuntur ejus ruinæ non longe ab Lethæi fluminis ripa, hodieque *Guisgonza* loco nomen est. Complutum id plane oppidum esse, quod nunc *Alcala de Henares* appellatur, in quo nos hæc commentamur, multis iisque gravibus testimoniis astruximus in opere, quod de sanctis martyribus Justo et Pastore superioribus annis evulgavimus. Hinc autem, cum episcopum etiam hoc oppidum adhuc tempore divi Eulogii haberet, maxime probatur id quod nos etiam ibi contendimus, sanctam illam basilicam, qua divorum Justo et Pastoris corpora olim condita fuerant, semper Christianorum fuisse, neque eis ab Mauris fuisse adeptam. Quoniam vero divus Urbicius pio furto eadem corpora Oscan jam hoc tempore asportaverat; ideo divus Eulogius ipsorum hic non meminit a procul dubio, si adforent, non prætermisurus: supplicii veneratione eadem sancta corpora reveritus, suæ quoque devotionis participem Wiliesindum effecisset.

(12) *Post quintum diem Toletum reverti.* Reverti, inquit, quia Corduba primum egressus, illac quoque iter fecerat. Quintum diem memorat, vel ab eo, quo Segoncia fuerat profectus, vel ab eo, quo Complutum intraverat. Alioqui Compluto Toletum bidui iter tantummodo est. Toletum vero urbs Hispaniæ celeberrima non semel ab Tito Livio nominata, ab Plinio et Ptolomæo memoratur. De qua, ut de Carthagine Sallustius, præstitit nihil hic, quam pauca referre. Cum præsertim suo loco, in Hispaniæ nimirum antiquitatibus, multa fuerimus exsecuti.

(13) *Wistremirum episcopum.* Ingenti gloriæ Toletanus Mozarabibus Christianis profecto fuit, talem ac tantum virum hoc tempore episcopum habuisse: sed Cordubensibus meis inde etiam multum præstantissimæ laudis derivatur, divum videlicet Eulogium eodem ipso tempore habuisse, qui multorum episcoporum suffragio et Toletani populi sanctis studiis dignus haberetur, qui Wistremiro (quali, bone Deus! antistiti) succederet. Idque circumspicere iudicio et matura deliberatione factum prorsus est: cum ex hac apud se commemoratione Toletana Mozarabum Ecclesia nobili experimento didicisset, quem virum dignis studiis et populi voluntate requireret. Debet autem sancta Ecclesia Toletana plurimum divo Eulogio, quod sanctissimi præsulis hic memoriam conservaverit: Alvaro itidem Cordubensi, qui ad hoc

* Pium hoc furtum divi Urbicii quod late refert Morales in opere cuius meminit, de sanctis martyribus Justo et Pastore quod evulgavit Compluti anno 1568: recte impugnatur ab Henrico Florezio tom. VII, Hisp. sacr., tract. 13, cap. 5.

† Creditur, ut alibi dicemus, Wistremirum vixisse usque ad finem anni 858, quo desinente, vel ineunte sequenti Eulogius electus, obviantium rerum, ut Alvarus ait, adversitate impeditus non potuit consecrari. Cumque demum eo ipso anno 859, die Martii undecima, decollatus pro Christo fuerit, abs dubio ante consecrationem obiit.

‡ Quod æra 819 sit annus 881 nemo non videt mendum esse immane quod Morales corripit in errorum catalogo, assignans æram 919 quæ illi respondet anno. Sed quod eo jam fuisset nupta Ordonio Gelvira, plus habet difficultatis quam videtur credidisse Ambrosium. Quoquo anno statuatur ma-

triusque sæculum nostrum notitiam electi antistiti transmissit, qui martyr esse tandem promeruerit. At vero cum *hactenus* dicat Eulogius, intelligere licet, eo ipso anno, quo scripta hæc fuit epistola, vivere adhuc Wistremirum archiepiscopum. Itaque sequentibus annis electum fuisse divum Eulogium Toletanum antistitem, hoc est, martyrio suo propiorum, manifesto deprehendimus b.

(14) *Quem sæva tyranni indignatio.* Quemadmodum primo libro vidimus, Habbarraghman rex quoscumque Mozarabes Christianos, qui muneribus publicisungebantur, aut sibi in palatio quaqua ratione inserviebant (quorum non erat exiguus numerus) magistratibus privari, palatio ejici, annonis regis carere præcepit. Inter hos Joseph quoque divi Eulogii frater, ut apparet fuerat mulctatus. Hoc profecto vocat a principatu deije, ad sanctum Joseph patriarcham, Ægyptiorum olim principatum vicarium obtinentem, alludens. Quem enim alium principatum potest in misera Mozarabum Christianorum servitute innuere?

(15) *Christicolæ principis tueri meremini dominio.* Carolus Magnus imperator, Caroli Calvi, qui nunc regnabat, avus Pompelonem Mauris jam pridem ademerat, et aliquoties rebellantem ipse et Ludovicus Pius ejus filius restituerant. Qua de re innominati illius auctoris annales ita habent. « Anno septingentesimo septuagesimo octavo imperator Carolus Magnus Pompelonem Navarrorum oppidum aggressus, in deditioem accepit. Et paulo post: Pompelonem revertitur. » Cujus murum, ne rebellare posset, ad solum usque destruxit. Et anno octingentesimo sexto. « In Hispania vero Navarri et Pompelonenses, qui superioribus annis ad Sarracenos defecerant, in fidem recepti sunt. » Et anno octingentesimo vigesimo quarto jam sub Ludovico Caroli Magni filio imperatore et Gallorum rege. « Æblus et Asinarius comites cum copiis Vasconum ad Pompelonem missi: cum peracto jam sibi injuncto negotio reverterentur, » etc. Ubi manifeste apparet Pompelonem recuperatam hac expeditione, si forte defecerat; sibi minus pacatam in tumultu, si quis fuerat exortus, fuisse.

(16) *Galindo Enniconis.* Hic Galindo Iniguez aut Navarrus, ut vulgaribus nominibus utar, aut Aragonensis fuit. Nam in utriusque gentis prisca annalibus Galindi nomen, et inde ductum cognomen sæpe in proceribus legitur. Hieronymi Zuritæ annales libro primo non semel testantur. In antiquis etiam regum vetustissimorum diplomatibus Galindi nomen inter cæteros proceres reperitur. Ex his mihi sequentia videri contigit. Æra dcccxxx, hoc est, anno Domini octingentesimo octuagesimo primo, die Aprilis vigesima secunda, Hordonius rex hujus nominis secundus cum Gelvira uxore donaria quamplurima auro et argento pretiosa, item vicos et alia Ecclesiæ Compostellanæ, ubi divi Jacobi corpus est tumulatum, dedere. Subscribit et confirmat inter cæteros proceres *Galindus*. Item Geloyra regina, Veremundi regis

† trimonium contraxisse parentes Ordonii, cum istus celebratio posterior esse debeat anno 867 et aliunde Ordonius natus non fuerit ante annum 870 utpote filius secundogenitus, manifeste patet uxorem cum minime ducere potuisse anno 881. Quamvis autem indubie fidei fuerit (quod merito ambigitur) scriptura hujus regis quam exhibent Sandovalius et Yepesius, ille in tractatu Coenobii sancti Petri de Montes, fol. 21, hic in tom. II Chron. Scriptura 14, quæ anno 898, die 27 Aprilis jam natos commemorat quinque filios Ordonii; neino, quin aberret, affirmabit regis matrimonium præcessisse annum 899 ut videre est apud omnes qui hocce argumentum pertractant. Crediderim in diplomate Ordonii æræ numerum sic esse dcccxxix (949), Moralemque errorem apud eum frequenter non attendisse ad valorem hujus notulæ xl.

secundi, ut ipsa de se inquit, uxor, Alfonsi quinti mater, die Augusti decima octava æra MLV, hoc est, anno Domini millesimo decimo septimo, eidem Ecclesie plurima donavit. Inter cæteros præules subscripsit et confirmat *Galindus abbas*. Et his omnibus magis amplum est Froylæ regis Alfonsi quarti patris diploma vigesimo quinto Octobris æra DCCCCL, hoc est, anno Domini nongentesimo duodecimo eidem Ecclesie concessum, in quo cum cæteris proceribus *Galindus* etiam confirmat. Quæ tria diplomata in archivo ejusdem sanctæ Ecclesie asservantur. Libuit autem hic hæc congressisse, ut nobilis hujus apud nos familiæ, cui *Galindo* seu *Galindez* cognomen est, antiquitas certis testimoniis astrueretur. Cum autem et hoc loco, et paulo post in exemplari *Galindo* in nominativo fuisset scriptum; in fine denuo *Galindum* in accusativo habuit.

(17) *Eorum beatæ memoriæ construendo Basili-*

cam. Usitato tempore divi Augustini vocabulo, quo et ipse, et alii nonnulli utuntur *Memoria martyrum*, locus dicebatur, ubi martyres colebantur. Hic diverso aliquantulum sensu, consueto nimirum et vulgari, ponitur. Videtur autem divus Eulogius ex concilii Africani seu Carthaginensis quinti decreto hoc ipsum deponere. Ejus hæc sunt verba: « Item placuit, ut altaria quæ passim per agros, aut vias, tanquam memoriæ martyrum constituuntur, in quibus nullum corpus aut reliquæ martyrum conditæ probantur, ab episcopis, qui eisdem locis præsent, si fieri potest, evellantur. » Et paulo post: « Et omnino nulla memoria martyrum probabiliter acceptetur, nisi aut ibi corpus, aut aliqua certæ reliquæ sint, aut ubi origo alicujus habitationis, vel possessionis, vel passionis fidelissima origine traditur. »

V.

SCHOLIA IN LIBRUM APOLOGETICUM.

(1) *Quod fraterno cruore*. Adverte receptam illorum temporum fuisse opinionem, sanctum latronem fratrem interemisisse. Nam aliis etiam locis hoc ipsum divus Eulogius innuit:

(2) *Et apud Legerense cœnobium*. Hujus monasterii meminit etiam in epistola ad Pompelonensem episcopum, ubi nos de ipso, et de urbe plura dicimus: perdurat enim adhuc incolome.

(3) *Exortus est namque Mahomat*. Annus Heraclii imperatoris septimus idem fuit Jesu Christi Domini nostri sexcentisimus decimus septimus. Annus æræ hic notatus annum unum superadjicit. Neque ulla tamen est repugnantia. Nam unius anni discrimen inde potuit provenire, quod unus Heraclii annos emergentes, ut aiunt, alius computet usuales. Sed non est hujus loci hæc exquisitius rimari. Hæc autem quæ de Mahometi initiis, progressibus, et fine ex eo codice Legerensis cœnobii Eulogius se refert habuisse, iisdem verbis leguntur in parvulo, eodemque vetustissimo codice litteris Gothicis in membrana descripto, qui est in bibliotheca hujus nostræ academiæ Complutensis, quanquam abscissum folium aliquot lineas in principio abstulit. Exemplar etiam conciliorum ante sexcentos annos scriptum, quod ex monasterio sancti Emiliani de la Cogolla in regium divi Laurentii del Escorial advectum est, eandem hanc habet historiam.

(4) *Ecclesia beati Euphrasii*. Divus Euphrasius unus ex septem episcopis fuit, quos primos Petrus et Paulus apostoli Roma in Hispaniam miserunt. Multi divi Jacobi Zebedæi apostoli discipulos fuisse tradunt. Ego in hoc ex probatis auctoribus nihil compertum habeo. Quod potui in nostra historia perestigavi. Illud omnes affirmant Hispanorumque Ecclesie ferme omnes in Matutinis legunt divum Euphrasium liturgi et prædicasse, et obiisse. Fuit autem liturgi oppidum ad Bætium fluvium supra Cordubam, cujus Livius, Polybius, Strabo, Plinius, et Ptolomæus meminerunt. Eo autem loco situm fuisse Plinius memorat, ut credi recte possit, eodem situ, aut non longe collocatum fuisse, quo urbem nunc, *Andujar* dictam, esse videmus. De quo latius nos in nostris Hispaniæ antiquitatibus disseruimus. Illud hic operæ pretium fuit advertere, tempore etiam Gothorum, hujus divi beatum corpus cum templo eidem dicato ibidem permansisse. Nunc nec aliqua saltem in ea civitate ejus memoria retinetur. Juxta opulet-

B tum illud divi Benedicti cœnobium *Samos* appellatum, de quo plura in Cordubensibus dicemus antiquitatibus, hujus divi corpus in oppidulo dicitur asservari. Et sepulcrum quidem magna religione vidimus ab accolis venerari.

(5) *Toleto quoque*. Rudericus Toletanus, et Lucas Tudensis, atque alii rerum nostratum auctores hujus templi structuram ab hoc rege cœptam, et miro opere, ita enim scribunt, perfectam celebrant. Et sequentibus deinceps temporibus, neque antea unquam, concilia in eo templo celebrata fuisse videmus. Creditur autem hoc ipsum esse templum sanctæ Leocadiæ, quod extra urbem hodie perdurat non longe ab flumine Tago. Nam duo alia ejus divæ intra urbem visuntur.

(6) *Qui ridiculum potius*. Iisdem verbis libro primo usus divus Eulogius fuerat. De illo autem Sarracenorum ex turribus clamore, de quo paulo post divus Eulogius, mentionem etiam Inducio luminosi auctor fecit.

(7) *Igitur beatus Rudericus*. *Rudericus* verum est nomen, quod in *Rodrigui* nos Hispani corrupimus. Nam nummum aureum Ruderici ultimi Gothorum regis vidi, qui cum ejus vultu has in orbem litteras habuit inscriptas: *In Dei nomine. Rudericus. rex*. Et parte aversa circum crucem. *Ægítania Pius*. In antiquissimis libris manuscriptis semper *Rudericus* legitur. Et Ruderici archiepiscopi Toletani subscriptiones autographas nonnullas in publicis archivis per totam hanc Metropolitanam Toleti ditionem vidimus, ubi *Rudericum* se, non *Rodericum* nominat.

(8) *Quæ signorum gestamina erant*. Mirum est Arabes hujusmodi ænea cymbala in templis Christianorum ante hanc direptionem permisisse, qui alia multo magis impietati suæ tolerabiliora, ut apud hunc auctorem cernimus, viderent. Pretio antea redemptum hoc ipsum, et tributo imposito donatum crediderim; nunc vero impietatem cum avaritia certantem vicisse. Et de cymbalo ejus temporis, quod hodie perdurat, suo loco diximus.

(9) *Ad vicem exquisiti muneris*. Hæc verba quem sensum habere possint, nec divinando assequi possum, nec quomodo emendari possint succurrit.

(10) *Qui discipulum in carcere*. Hoc ideo dicit, quia divus Joannes Baptista cum jam in vinculis positus discipulos suos ad Dominum Jesum misisset, hæc

sanctum latronem Eulogius appellat.

^b Schol in lib. 1 Memor, num. 9.

* Bene hic Schottus: In num. 3, cap. 17, lib. III *Memorial. sanctor.* non *fratricidam* sed *patricidam*

ipsa verba eidem quem hic discipulum appellat, A nuntiare jubentur.

(11) *Hæc sunt, diabole.* Verba esse videntur Ruderici dæmoni insultantis. Deesse vero aliquid videtur, quo hæc ab illo dici significaretur. Alioqui pro subito irrupens, constare non potuit.

(12) *Ordine et natione dissimiles.* Non dubito, quin desint etiam aliqua, quæ de patria et vitæ instituto Salomonis tradiderat. Nam qui potuit nunc Eulogius hæc referre, nisi securus se jam necessaria, ut hæc intelligi possent, retulisse?

(13) *Et super crepidinem alvei.* Hinc perspicue intelligitur, forum ad Bætis littus fuisse. Nam cum in forum essent hi duo martyres, ut occiderentur, deducti, ad ripam decollantur. Et divi Eulogii cadaver in alveum fluminis præcipitatum non longe ab arce, ut in ejus vita annotavimus, jacuit. Ante arcem platea haud dubie forum habuit et tribunā, ut ibidem dictum est.

(14) *Ac propius quam cætera turba.* Hæc erat sancta B divi Eulogii audacia, hæc digna futuro martyre magnanimitas. Cum cæteri Christiani infidelibus immissi se continerent, ne mortis periculum adirent, si ad contemplanda martyrum cadavera propius accederent; ipse unus, contempto mortis metu, Deum in sanctis suis laudaturus, turba se eximens ad patibulum ferme ipsum progreditur. Satis vero apparet quantum discrimen illa ejus adirent fortia vestigia, cum Arabes adstarent, nomini Christiano et martyrum gloriæ tanto opere infensi, ut (quod sequitur) etiam minutulis eorum sanguinis guttus irascerentur.

(15) *In pelago.* Ita fuit in veteri: et quamvis credam fluvii aquam qualemcunque significari, non tamen tacebo, quod ea Bætis pars, quæ a solis porta aut paulo superius ad pontem aut paulo inferius, hoc est, ad arcem, veteris urbis moenia, ut suo loco di-

cemus, alluit, peculiari nomine nunc vocatur *pelagus*. Et cum ex re ipsa hoc nomen inditum, aut potius adaptatum fuerit: quia nimirum toto eo tractu flumen ipsum laxius stagnet, et in pelagi formam protendatur credi facile potest eodem etiam tempore ita fuisse nuncupatam, proprioque nomine hic divum Eulogium usum fuisse.

(16) *Apud viculum Tertios.* Et vici et monasterii meminit Alvarus in divi Eulogii Vita: et idem divus alibi non semel. Sunt autem Genesii duo, martyres ambo in Dei Ecclesia percelebres; Romanus alter, alter Arelatensis. Utriusque martyrium uno eodemque die, hoc est Augusti 25 recolitur.

(17) *Et quia defectus solis.* Assurgere tentat hoc loco oratio. Et pectus illud divi Eulogii Deo plenum, et sanctorum gloriæ cupidissimum, interna devotione instinctum, ferventius prorumpit. Nec deest eloquentiæ nativa vis, sed verbis, quod fuit temporis destituitur, et modo, quod fuit regionis, caret.

(18) *Et incluyus papa.* Aliquot etiam retro sæculis papæ nomen, quod patrem significat, episcopis quibusque jam commune fuerat. Prudentius ad Valerianum episcopum scribens in Hippolyti martyris passione. *Rorantes saxorum apices vidi, optime papa.* Et multæ Sidonii Apollinaris epistolæ episcopis scriptæ hunc titulum præferunt. Postea usus tenuit, ut hoc nomen summo Pontifici Romano totius Ecclesiæ Christianæ capiti solummodo per antonomasiam quamdam tribueretur.

(19) *Æra dcccxcv.* Octogesima quinta fuit in veteri, sed perperam profecto. Æra enim nonagesima quinta fuit notanda, quandoquidem Mahomad rege regnante, quod supra dixerat, interfecti sunt hi duo martyres, qui postremo omnium passi hoc tempore ante Eulogium videntur, anno Domini octingentesimo quinquagesimo septimo.

EPISTOLÆ DEDICATORIÆ

EDITIONI AMBROSII MORALIS PRÆFIXÆ.

I.

PHILIPPO secundo regi catholico regum omnium maximo et potentissimo, PETRUS PONTIUS LEONIS a Corduba, episcopus Placentinus, summius per ejus regna et ditiones fidei Christianæ Inquisitor, salutem et veram felicitatem.

Inter multas præclaras, Christianoque principe dignissimas virtutes, quibus catholici cognomen et merito retinet et perpetuo tueris, Philippe Maxime, illud unum cum ingenti lætitia et vere cœlesti gaudio Hispani tui suspicimus, et semper recolimus, quod inter gravissimas tot regnorum regendorum curas, belli pacisque varias sollicitudines, nostratum sanctorum gloriæ et venerationi semper studes, incensaque in ipsos devotione, eo mira providentia magnoque sumptu jugiter incumbis. Et longum sit hujus tuæ in Hispanos divos religionis et observantiæ testimonia celebrare. Pauca percurram. Magnificentissime transferendis illorum corporibus, et qua decencia sepulti ubique sint, quaque veneratione eorum cultus vigeat, missa etiam ad id ipsum legatione pietissimæ, perquirendo et intelligendo, publicam etiam inter divos relationem ab summo pontifice expetendo, hanc pietatis tuæ partem abunde testaris. Illud vero unum in hoc genere præterea est, quod ego præsertim admiror, et publicæ utilitatis ergo exultanter reputo. Scripta Hispanorum sanctorum diligenter undique conquisita, et ex misera oblivione extracta, ut integra, emendata, scholiis aucta, et debito suo nitori restituta in vulgus exeant, non solum cupis et jubes; sed eruditissimis hominibus ea cura semel jam demandata, Majestas

C tamen tua neque providentiæ neque liberalitati interrim parcat. Quæ tua in tanta celsitudine insignis religio et pietissimæ providentiæ voluntas vel eo magis me delectat, et ut inde gratias Deo Optimo Maximo ingentes referam cogit, quod eodem ego jam olim desiderio flagravim, sanctorum nostratum multa scripta undique ex vetustis bibliothecis congregavim, et munus tandem hoc, quod hic supplex offero, sacro isto tuæ Majestatis studio et sancta propensione dignissimum comparavim. Divi enim Enlogii Cordubensis martyris, doctoris, et electi archiepiscopi Toletani opera nunc primum in lucem eruta tibi (princeps sanctorum Hispanorum et hac præsertim ex parte amantissime) offerimus, quæ non dubito quin futura sint gratissima. Unum enim tantummodo martyris nomen auditum, scio quam Majestati tuæ futurum sit jucundum et venerandum. Quid si paulisper liceat recolare martyris ardorem in his suis scriptis mirifice expressum? Quid si ipsamet redivivum, loquentem, docentem, adhortantem ad te venire reputes? Quid si delituisse per septingentos et eo amplius annos hæc martyris opera, spemque omnem pene ablatam eorum rependiendum fuisse cogites? Ea præterea, quæ his sanctissimi martyris scriptis continentur, ejusmodi sunt, ut ab quovis homine scripta plurimi profecto fereant, et magni cujusdam thesauri loco inventa haberentur. Etenim quinquaginta ferme nostratum martyrum vitas et passionem, quorum aliunde præter nomen nihil ferme habebamus, ab Hispano homine, qui ipse pene omnibus interfuerit, luculenter scriptas et plene traditas, quanti inter Hispanos fieri æquum fuerit? Martyr